

KENNIS VAN SEKSUALITEIT BIJ LICHT VERSTANDELIJKE BEPERKTE JONGEREN
EN HUN BEGELEIDERS

Janneke Terlouw
3571661
Master Orthopedagogiek

Begeleider: Jolanda Douma
Tweede lezer: Desirée Florisson
Datum: 04-07-2012

Samenvatting

Achtergrond. Uit eerdere onderzoeken blijkt dat de kennis van seksualiteit bij mensen met een verstandelijke beperking gering is, wat hen extra kwetsbaar maakt voor seksueel misbruik. Kennis van seksualiteit kan vergroot worden door goede en gerichte voorlichting, dat aansluit bij het bestaande kennisniveau. **Doel.** Het kennisniveau van jongeren met een LVB over seksualiteit is middels de Mann-Whitney U-test vergeleken met de inschatting daarvan door begeleiders van een vergelijkbare groep jongeren. **Methode.** Kennis van seksualiteit is geoperationaliseerd middels een vragenlijst, bestaande uit de domeinen Lichamelijke Verandering, Sekserol, Vrijen met jezelf, Veilig Vrijen, Regels, Praten, Internet en Loverboys. De onderzoeksgroep bestond uit 27 jongeren met een LVB (12-21 jaar) en 62 begeleiders (19-59 jaar). Middels de Mann-Whitney U test is het huidige kennisniveau van de jongeren vergeleken met de inschatting door de begeleiders. Tevens is gekeken naar de afzonderlijke scores op de domeinen. **Resultaten.** Er zijn geen significante verschillen tussen de inschatting van de totale gemiddelde kennis en het door de jongeren gescoorde kennisniveau, maar wel op de domeinen Sekserol, Veilig vrijen, Praten en Internet, waarbij er sprake is van een onderschatting door begeleiders. De leeftijd van de jongeren correleerde significant positief met het kennisniveau, hetgeen begeleiders ook ingeschat hadden. **Conclusie.** Om gerichte voorlichting te kunnen geven, dient er door begeleiders meer gekeken te worden naar de domeinen afzonderlijk. De voorlichting dient afgestemd te worden op de leeftijd van de jongeren.

Keywords: adolescents, mild intellectual disabilities, sexual knowledge

Kennis van seksualiteit bij licht verstandelijk beperkte jongeren en hun begeleiders

Mensen met een verstandelijke beperking (VB) lopen een groter risico om slachtoffer te worden van seksueel grensoverschrijdend gedrag dan mensen van een normaal begaafd niveau vanwege hun grotere kwetsbaarheid (Carr, O'Reilly, Walsh, & McEvoy, 2007). Deze kwetsbaarheid betreft verscheidene zaken, zoals een lager zelfbeeld, geringere weerbaarheid en sociale redzaamheid en moeite met het herkennen en aangeven van (andermans en) eigen grenzen. Tevens kunnen een gebrek aan communicatieve vaardigheden en de vaardigheden om intieme relaties aan te gaan en sociale isolatie een rol spelen (Carr, O'Reilly, Walsh, & McEvoy, 2007). De eigen identiteit is vaak minder goed ontwikkeld, de geslachtsidentiteit die hiervan onderdeel is, daardoor ook (Kersten, 2003). Daarnaast is seksueel gedrag complex sociaal gedrag (Vanwesenbeeck, van Zessen, Ingham, Jaramazovic, & Stevens, 1999). De sociale regels zijn voor mensen met een VB minder bekend en ze zijn minder bekwaam in een goede wijze van communiceren over hun seksuele behoeften (De Beer, 2011). Mensen met een VB hebben problemen met reflecteren, wat nodig is om betekenis te kunnen geven aan nieuwe ervaringen die ze opdoen in interactie met de omgeving en daarnaast vaardigheden te kunnen integreren in het eigen handelen (De Graaf, 2003). Door de geringere cognitieve vermogens van mensen met een VB is het voor hen moeilijk om de gevolgen van hun gedrag te overzien waardoor de kans op negatieve seksuele ervaringen groter is. Tenslotte is de kennis van het eigen lichaam matig, waardoor de basis van het ontwikkelen van een ik-besef ontbreekt (De Graaf, 2003). Echter, de seksuele *beleving* van mensen met een VB verschilt niet van de gemiddelde bevolking. Het toekomstbeeld van mensen met een VB bijvoorbeeld, is dat ook zij verwachten later te trouwen en kinderen te krijgen (Carr et al., 2007). Deze kwetsbaarheid op seksueel gebied hangt samen met de mate van seksuele kennis. De mate van kennis van seksualiteit is bij mensen met een licht verstandelijke beperking gering, wat hun kwetsbaarheid vergroot (McCabe, 1999; Galea, Butler, & Iacono, 2004).

Behalve bovenstaande factoren die de kwetsbaarheid op seksueel gebied vergroten, zijn jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB) en gedragsproblemen in de leeftijd van 12 tot 23 jaar die worden behandeld in een intramuraal setting extra kwetsbaar voor zowel het slachtoffer worden als het vertonen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Hier verblijven jongeren met een IQ-score tussen ongeveer 50-85 en significante tekorten in het adaptief functioneren. Wat deze jongeren extra kwetsbaar maakt inzake hun seksuele ontwikkeling, zijn de volgende vier zaken. Ten eerste is de groep jongeren met een LVB en gedragsproblemen een sterk heterogene groep, vanwege de bijkomende problematiek, zoals bijvoorbeeld stoornissen in het autistisch spectrum (CIZ, 2011), externaliserende, en

hechtingsproblematiek. Deze specifieke stoornissen hebben gevolgen voor de mate van kennis en de beleving van seksualiteit (Smallbone & Dadds, 2000; Tissot, 2009). Ten tweede is seksualiteit in deze leeftijdsfase een niet te mijden onderwerp. In deze levensfase, de puberteit, vindt de seksuele bewustwording en ontwikkeling plaats (WHO, 2002) en wordt er seksueel geëxperimenteerd als onderdeel van een gezonde seksuele ontwikkeling. De fysieke ontwikkeling van jongeren met een LVB is niet anders dan die van normaal begaafde jongeren. Echter loopt de sociaal-emotionele ontwikkeling achter op de fysieke ontwikkeling. Dit heeft gevolgen voor het kunnen reflecteren op en het overzien van het eigen handelen, hetgeen hierdoor bemoeilijkt wordt. Hieraan gekoppeld is de vergrootte puberbreinproblematiek bij de jongeren met een LVB, wat kan leiden tot (seksueel) grensoverschrijdend gedrag (Teeuwen, 2012). Daarbij opgeteld wordt de sterke gevoeligheid voor de invloed van leeftijdsgenoten en de grotere kans om in aanraking te komen met verkeerde vrienden (Teeuwen, 2012), wat de kwetsbaarheid nog groter maakt. Ten derde is er een verband tussen de seksuele ontwikkeling en het wonen in een intramurale setting. Vergeleken met zowel hun normaal begaafde leeftijdsgenoten als jongeren met een VB hebben jongeren met een LVB en gedragsproblemen meer seksuele ervaring (Servais, 2006) en een grotere intentie seksueel actief te zijn zodra de kans zich voordoet (Conod & Servais, 2008). De kans dat deze seksuele ervaring negatief is, is groter doordat jongeren in een intramurale setting in contact komen met leeftijdsgenoten met negatieve seksuele ervaringen (Spanjaard, 2005). De negatieve ervaringen zijn de norm voor het uitwisselen en opdoen van nieuwe ervaringen. Daarnaast zijn er minder mogelijkheden om positieve seksuele ervaring op te doen (McCabe, 1999). Een vierde en laatste bijkomende risicofactor is dat jongeren met een LVB zo normaal mogelijk willen zijn en vooral niet willen dat hun verstandelijke beperking opvalt (Teeuwen, 2012). Een intramurale setting (zeker met een instellingsnaam) bevestigt het stigma en zal jongeren nog meer duwen richting ‘zo normaal mogelijk willen zijn.’ Aan de buitenkant echter, is de beperking niet altijd te zien en de jongere gebruikt vaak taal die hijzelf niet altijd begrijpt. Een gevolg hiervan kan zijn dat ze door de omgeving aangesproken worden op hun fysieke leeftijd en niet op hun emotionele leeftijd (De Beer, 2011). Daarbij is er sprake van zelfoverschatting bij de jongere met een LVB. Deze tezamen kunnen leiden tot het krijgen van een te grote verantwoordelijkheid en/of keuzemogelijkheid (De Beer, 2011).

Deze grotere kwetsbaarheid op het gebied van seksualiteit bij deze jongeren, maakt dat het zeer belangrijk is onderzoek te doen naar de mate van kennis van seksualiteit bij deze doelgroep. Kennis over seksualiteit vermindert de kwetsbaarheid (Galea, Butler, & Iacono,

2004) en verkleint de kans op seksueel misbruik (Conod & Servais, 2008). Door seksuele kennis te vergroten, kunnen mensen met een verstandelijke beperking betere keuzes maken op seksueel gebied (Dukes & McGuire, 2009). Daarbij draagt goede informatie over een gezonde seksuele ontwikkeling bij aan het reduceren van angst en het doorbreken van taboes bij de jongeren (Carr et al., 2007). Er is echter weinig onderzoek bekend naar de mate van seksuele kennis van jongeren met een LVB. De meeste onderzoeken betreffen volwassenen, waarin het IQ niet is gespecificeerd. Dit terwijl er verschil in kennis blijkt te zijn tussen minderjarige en meerderjarige verstandelijk beperkten, zoals de geringere kennis van anatomie en zwangerschap bij minderjarigen (Healy, McGuire, Evans, Carley, 2009).

Kennis van seksualiteit houdt onder meer het weten wat wettelijk toegestaan is aangaande seksuele handelingen in (O'Callaghan & Murphy, 2007). Het betreft kennis over onderwerpen als SOA's, contraceptie, seksuele gezondheid, veilig vrijen en legaliteit (Galea, Butler, & Iacono, 2004; Murphy & O'Callaghan, 2004; Servais, 2006). Het betreft ook het weten hoe de lichamelijke ontwikkeling zich voltrekt en weten welk gedrag gezond seksueel gedrag en sociaal geaccepteerd is (Carr et al., 2007). Tenslotte gaat het om de kennis om te kunnen onderscheiden welke relatie goed voor je is en wanneer misbruik van je wordt gemaakt (Murphy & O'Callaghan, 2004).

Jongeren met een LVB hebben op onder andere de volgende vijf manieren toegang tot kennis over aan seksualiteit gerelateerde onderwerpen. In eerste instantie wordt seksuele voorlichting gegeven door ouders/verzorgers (Bleakley et al., 2009). Echter komen jongeren met een LVB die residentieel behandeld worden voor gedragsproblemen veelal uit een problematische thuissituatie (Vermeulen, Jansen, & Feltzer, 2007). Ouders hebben zelf vaak ook een beperking en komen niet aan adequate seksuele voorlichting aan hun kinderen toe. Daardoor ontbreekt (de basis van) goede seksuele voorlichting. Ten tweede halen jongeren met een LVB hun informatie over seksualiteit bij vrienden, die vaak ook een LVB (en minder seksuele kennis) hebben. Hun netwerk is vaak gering ten gevolge van moeite met het aangaan en onderhouden van sociale contacten (Kersten, 2003). Naast de invloed van ouders en leeftijdsgenoten, speelt de massamedia een significante rol in de levens van adolescenten (Bleakley, Hennessy, Fishbein, Coles, & Jordan, 2009). De media wordt gebruikt als kennisbron (Kersten, 2003), maar laat veelal de positieve kant zien van seksualiteit en benadert minder de gevaren. De positieve afbeelding van seksualiteit in de media geeft de jongeren een onrealistisch beeld wat het bemoeilijkt gezonde beslissingen te nemen op het gebied van seksualiteit (Brown & Keller, 2000). Op internet wordt weinig educatieve informatie opgezocht door jongeren, eerder zoeken ze contact met anderen om te daten.

Jongeren worden op internet lastig gevallen met seksueel getinte vragen en opmerkingen en worden geconfronteerd met pornografie (Mitchell, Finkelhor, & Wolak, 2003; Jones, Mitchell, & Finkelhor, 2012). Dit kan een verkeerd beeld geven over de wijze van contact leggen met anderen en vervaagt de grens tussen gepaste en ongepaste opmerkingen op seksueel gebied. Ook weten de jongeren hierdoor wel wat ‘swaffelen’ en een ‘gangbang’ is, maar is er gebrek aan kennis over de actuele feiten, zoals de conceptie of het waarom van ongesteld worden. School is de vierde bron van kennis over seksualiteit. Meeste scholen bieden educatieve programma’s over seksualiteit. Echter worden deze programma’s klassikaal gegeven en zijn vaak niet toegespitst op het individu, waardoor de seksuele kennis globaal is (Healy et al., 2009). Als vijfde informatiebron worden begeleiders bij de intramurale setting genoemd. Zij spelen een unieke rol om de kennis te vergroten en een veilige basis te bieden om (gezonde) seksuele ervaring op te doen (Swango-Wilson, 2011). De kennis van (aan) seksualiteit (gerelateerde onderwerpen) die jongeren tot zich nemen, komen in de meeste gevallen van bronnen die niet altijd de juiste informatie verschaffen of het beeld van seksualiteit verkeerd en gekleurd weergeven (Brown & Keller, 2000; Mitchell, Finkelhor, & Wolak, 2003). Begeleiders zijn, in het directe contact met de jongeren, één van de belangrijkste bronnen voor adequate kennis over seksualiteit.

Begeleiders hebben dus een belangrijke taak in de seksuele opvoeding van jongeren met een LVB. Zij helpen de jongeren met een LVB hun persoonlijke grenzen en (on)gepast seksueel gedrag herkennen (Swango-Wilson, 2008). Daarnaast brengen de begeleiders de jongeren de normen, waarden en regels aangaande seksualiteit bij door het geven van seksuele voorlichting. Wat goede en gerichte voorlichting exact inhoudt en op welk niveau moet worden ingestoken, wordt bepaald door de mate van kennis en ervaring die de jongere al heeft, zijn of haar attitude ten opzichte van seksualiteit (Cole & Cole, 1993; Whitehouse & McCabe, 1997 in Galea, Butler, & Iacono, 2004) en door het niveau van functioneren van de jongere (Douma, 2011). In de literatuur zijn echter weinig tot geen aanwijzingen te vinden hoe goed begeleiders kunnen inschatten op welk niveau de voorlichting gegeven moet worden en wat dus het kennisniveau van jongeren met een LVB is. Wel lijkt de aangeboden voorlichting niet aan te sluiten bij de jongeren (Lofgren-Martenson, 2004), mede omdat kennis over de seksuele activiteit van de jongeren ontbreekt (Servais, 2006).

Er is nog veel onbekend over kennis van seksualiteit bij jongeren met een LVB en gedragsproblemen die intramuraal wonen, maar het is wel belangrijk dit in kaart te brengen. Dit onderzoek kijkt of de begeleiding het kennisniveau van de jongeren adequaat inschat. Dit is namelijk bepalend voor de voorlichting die ze aan de jongeren geven. Om deze vraag te

kunnen beantwoorden, wordt eerst het kennisniveau van de jongeren en daarnaast de inschatting van de begeleiders in kaart gebracht. Vervolgens wordt dit met elkaar vergeleken. Ook zal nagegaan worden of er een samenhang is tussen de leeftijd van de jongere en het kennisniveau en of er verschillen in kennisniveau zijn tussen jongens en meisjes. Daarnaast wordt nog een aantal onafhankelijke variabelen meegenomen, omdat wordt gedacht dat deze variabelen effect hebben op het kennisniveau. Zo dient er gekeken te worden naar etniciteit (Vanwesenbeeck, 1999) en kan het geloof een rol spelen in de onbespreekbaarheid van seksualiteit (Teeuwen, 2012).

Methode

Het onderzoek is uitgevoerd bij een orthopedagogische behandelsetting in het midden en westen van Nederland. Het betreft een grote instelling met locaties verspreid over Nederland, waardoor meer respondenten aangeschreven konden worden uit verschillende regio's.

Als eerste is het onderzoeksvoorstel voorgelegd aan de leidinggevende van het adviserende team (dat bestaat uit orthopedagogen, therapeuten, maatschappelijk werkers en een geestelijk verzorger) van de *één-milieus instelling*¹ in Midden-Nederland. Omdat het thema 'seksualiteit' passend is in het beleid voor 2012, stemde de leidinggevende toe om het onderzoek daar uit te voeren, op voorwaarde dat de regiomanager en de manager van het adviserende team toestemming geven, er overleg plaats vindt met de coaches seksualiteit en dat de Competentielijst Seksualiteit (CLS; Paedologisch Instituut, 1997) wordt afgenomen bij de jongere door zijn/haar begeleider voorafgaand aan een Interdisciplinair Overleg (IO)². Hierdoor hoeven de jongeren en de begeleiders niet extra belast te worden. Van dit laatste is uiteindelijk afgezien omdat er dan maar maximaal 11 jongeren mee zouden kunnen doen.

Nadat het akkoord van managers van de *één-milieusgroepen* is verkregen, is ook het management van de *drie-milieusgroepen* van dezelfde instelling benaderd en geïnformeerd over het onderzoek. Zij achtte het onderwerp van dusdanig groot belang dat er direct afspraken met groepen konden worden gemaakt en management zelf voorgesteld heeft de vragenlijsten van de jongeren af te nemen. Alles bij elkaar zouden er 68 jongeren kunnen deelnemen aan het onderzoek.

¹ Er zijn *één-milieusgroepen* en *drie-milieusgroepen* waarbij op de *drie-milieusgroepen* naast wonen ook behandeling wordt gegeven op gebied van scholing en vrije tijd.

² Interdisciplinair overleg [IO]: Betrokken professionals stellen samen het kwadrant voor de jongere op, waarin zijn veerkrachten, intern belemmerende factoren, stressoren en beschermende factoren in kaart worden gebracht. Dit kwadrant wordt uitgewerkt in een behandelplan en besproken met de jongere en ouder(s)/verwanten in een adviesgesprek.

Vervolgens hebben de behandelend orthopedagogen tezamen met de rayonmanagers en de onderzoekers het onderzoek aangeprezen en uitgedragen op de behandelgroepen. Ook zijn de begeleiders per e-mail geïnformeerd. De jongeren en hun ouders zijn met een brief geïnformeerd over het onderzoek (Bijlage 1). Zij konden het aangeven als zij niet (wilden dat hun kind) mee (zou) doen.

Tijdens teamvergaderingen zijn de begeleiders nogmaals geïnformeerd over het onderzoek en kregen zij instructies hoe zij de vragenlijsten bij de jongeren moesten afnemen. Volledige anonimiteit werd gegarandeerd. In dezelfde teamvergadering zijn de vragenlijsten door de begeleiders zelf ingevuld en door de onderzoekers direct weer ingenomen.

Respondenten

Jongeren. Van de 68 jongeren die in aanmerking kwamen voor deelname, hebben er uiteindelijk 27 meegedaan. De andere 41 jongeren zijn om de volgende redenen afgevallen: er werd al een ander thema op de groep behandeld ($N = 8$); er werd al een ander onderzoek gedaan ($N = 8$); het zou teveel spanning oproepen ($N = 3$); praktische haalbaarheid ($N = 2$); en wanneer een jongere op zeer korte termijn zou verhuizen ($N = 1$). Redenen voor jongeren om niet deel te nemen waren: “Ik heb al zo vaak een lijst ingevuld”; “Privé”; “Ik heb al genoeg kennis”; “Ik heb in de hulpverlening aan zoveel dingen meegewerkt dat ik het ondertussen op mijn 20e zat ben” ($N = 4$). Verder was er nog sprake van één begeleider die niet mee wilde doen en één begeleider die net in dienst was. Het is niet helder bij hoeveel jongeren elke begeleider de vragenlijst heeft afgenomen. Sommige begeleiders hebben bij één jongere de vragenlijst afgenomen, waar anderen juist weer meerdere jongeren hebben bevraagd. Hierdoor blijft een restgroep over van 14 jongeren waarvan niet duidelijk is waarom ze niet mee hebben gedaan. Uiteindelijk hebben 15 jongeren van de en 12 van de *drie-milieugroepen* deelgenomen. De karakteristieken van de 27 deelnemende jongeren staan in Tabel 1. Meegenomen zijn leeftijd, geslacht, etniciteit en religie. Er is ook gekeken of het wonen op een *één-* of *drie-milieugroep* verschil maakt voor het kennisniveau, gezien dit implicaties kan hebben voor de voorlichting.

Er is zoveel mogelijk geprobeerd zicht te hebben en houden op het aantal jongeren die geen deel hebben genomen. Omdat de begeleiders de schakel tussen de jongeren en de onderzoeker waren, is dit niet geheel gelukt waardoor een non-responsanalyse niet gedaan is.

Tabel 1
Karakteristieken van de jongeren

Kenmerken jongeren		<i>M</i>	<i>sd</i>	%
Sekse (<i>N</i> =26)	Jongen (<i>N</i> =14)			51.90
	Meisje (<i>N</i> = 12)			44.40
Leeftijd (<i>N</i> =26)		17.04	2.27	
Woonvorm (<i>N</i> =27)	Eén-milieus (<i>N</i> =15)			55.60
	Drie-milieus (<i>N</i> =12)			44.40
Etniciteit	Autochtoon (<i>N</i> =19)			70.40
	Allochtoon (<i>N</i> =8)			29.60
Religie	Ja (<i>N</i> =3)			11.10
	Nee (<i>N</i> =21)			77.80

Noot. *M* = de gemiddelde score; *sd* = de standaarddeviatie.

Begeleiders. De deelnemende begeleiders waren 62 in totaal in de leeftijd van 19 tot en met 59 jaar. Dit zijn alle begeleiders van de deelnemende groepen, met uitzondering van degenen die ziek of op vakantie waren. De karakteristieken van de begeleiders zijn opgenomen in Tabel 2. De begeleiders hebben een inschatting gemaakt van het kennisniveau van een vergelijkbare groep jongeren. Het ging om 42 jongens (67.70%) en 20 meisjes (32.30%) met een gemiddelde leeftijd van 17.00 jaar (range 13 tot 21 jaar, *sd* = 2.21). Om na te gaan of het aangegeven kennisniveau van de jongeren zelf en dat wat de begeleiders aangaven over een vergelijkbare groep ging, is er getoetst voor leeftijd en geslacht. Het bleek dat de gemiddelde leeftijd van de jongeren (*M* = 17.04; *sd* = 2.27) niet significant verschilde dan die van de jongeren die de begeleiders in gedachten hebben genomen (*M* = 16.98; *sd* = 2.24; *t* = -.07; *p* = .88). Van de jongeren die hebben meegedaan, was 51.90% jongen, de begeleiders hebben de vragen beantwoord voor 67.70% jongens. Dit verschil bleek niet significant (*t* = -1.23; *p* = .08). Dit betekent dat, ook al hebben de begeleiders niet per definitie vragen beantwoord over de jongeren die aan het onderzoek hebben meegedaan, de groepen niet significant van elkaar verschillen en derhalve met elkaar kunnen worden vergeleken.

Tabel 2
Karakteristieken van de begeleiders

Kenmerken begeleiders		<i>M</i>	<i>sd</i>	%
Geslacht (<i>N</i> =62)	Man (<i>N</i> =16)			25.80
	Vrouw (<i>N</i> =46)			74.20
Leeftijd (<i>N</i> =61)		35.54	11.10	
Woonvorm (<i>N</i> =36)	Eén-milieus (<i>N</i> =25)			40.30
	Drie-milieus (<i>N</i> =11)			17.70
Leeftijd jongere ¹ (<i>N</i> =62)		17.00	2.21	
Geslacht jongere ¹ (<i>N</i> =62)	Jongen (<i>N</i> =42)			67.70
	Meisje (<i>N</i> =20)			32.30

Noot. M = de gemiddelde score; sd = de standaarddeviatie. ¹Dit is de leeftijd en het geslacht van de jongere die de begeleider in gedachten neemt wanneer hij/zij de CLS invult.

Afhankelijke variabelen

Kennis van seksualiteit. De CLS is gebruikt als basis voor de uiteindelijke vragenlijst die Kennis van seksualiteit meet bij de jongeren en is tevens gebruikt voor de inschatting van het kennisniveau door de begeleiders. De CLS heeft de ontwikkelingstaak ‘vormgeven aan seksualiteit en intimiteit’ onderverdeeld in 91 vragen over 11 subtaken of domeinen, te vinden in Bijlage 2. Er zijn geen psychometrische kwaliteiten bekend over de CLS.

Van de CLS is een jongens- en een meisjesversie, welke voor dit onderzoek zijn samengevoegd tot één versie. De verschillen zitten in de vragen over ongesteld zijn en worden. De items zijn geformuleerd als competenties, die omgevormd zijn tot vragen, bijvoorbeeld ‘Weten wat een zaadlozing is’ is ‘Wat is een zaadlozing?’ geworden en ‘Weten en kunnen benoemen van de verschillende geslachtsorganen van de vrouw/man’ is ‘Hoe heten de geslachtsorganen van jongens en van meisjes?’ geworden. De vragen over kennis van seksualiteit zijn uit de CLS geabstraheerd, waardoor 30 vragen verdeeld over 6 domeinen overbleven. Deze domeinen zijn: “Lichamelijke verandering”. In dit domein worden vragen over lichamelijke veranderingen in de puberteit, ongesteld worden en de baard in de keel krijgen gesteld; “Vrijen” (met jezelf): waar en wanneer het gepast is om te masturberen; “Sekserol”: op welk geslacht je verliefd kunt worden; “Veilig vrijen” met vragen over SOA’s en anticonceptie; “Regels” over wanneer welk gedrag gepast is; “Praten” over weten aan wie je je vragen over seksualiteit kunt stellen. Toegevoegd aan de vragenlijst zijn vijf vragen over loverboys (“*Loverboys*”) en vijf over de waarde en gevaren van internet (“*Internet*”), omdat dit nieuwe risicogebieden voor jongeren met een LVB zijn (Eastgate, Scheermeyer, van Driel, & Lennox, 2012). De vragen zijn gebaseerd op en gefundeerd met wetenschappelijke literatuur over *Loverboys* (Bovenkerk & Van San, 2011; Repetur, 2005; Terpstra, 2005) en *Internet* (De Graaf & Vanwesenbeeck, 2006; Walrave, Lenaerts, & De Moor, 2008; Mitchell, Wolak, & Finkelhor, 2004). Voorbeelden van vragen zijn: ‘Wat is/doet een loverboy?’ en ‘Wat kan er gebeuren als je je naam, telefoonnummer, privéfilmpjes, e-mailadres op internet zet of invult op een site?’ Alle vragen worden op een vierpuntsantwoord-schaal gescoord. De antwoordmogelijkheden zijn: 0 = *geen of foutief antwoord*; 1 = *onvoldoende*; 2 = *voldoende*; 3 = *goed (is goed op de hoogte)*. De uiteindelijke vragenlijst bevat 40 vragen verdeeld over 8 domeinen (zie Bijlage 3). Op het antwoordformulier voor de jongeren is ruimte gelaten voor het invullen van het letterlijke antwoord dat de jongere heeft gegeven, de onderzoeker heeft daarna het gegeven antwoord gescoord op de 4-puntschaal.

Om te kijken of de vragen wel hetzelfde meten, namelijk kennis van seksualiteit, is gekeken naar de homogeniteit van de vragen, waarbij Crohnbach's Alpha berekend wordt. De vragenlijst blijkt intern consistent wanneer α minimaal .80 is (Baarda & de Goede, 2007). De totale vragenlijst is intern consistent gebleken, $\alpha = .92$. Bij alle statistische analyses is gerekend met de gemiddelde itemscores. Per domein zijn de interne consistentie, de gemiddelde itemscores en standaarddeviaties weergegeven per domein voor zowel de jongeren als de begeleiders, te zien in Tabel 3.

Tabel 3

Gemiddelde itemscores en de interne consistentie op de domeinen van de variabele Kennis voor zowel de jongeren als de begeleiders

	Aantal vragen	Jongeren				Begeleiders			
		N	M	sd	α	N	M	sd	α
Lichamelijke verandering	8	27	1.76	.71	.85	62	2.04	.48	.81
Sekserol	1	27	2.74	.71	-	62	2.45	.64	-
Vrijen met jezelf	2	27	2.04	.90	.58	62	2.02	.71	.63
Veilig vrijen	14	27	1.79	.51	.69	62	1.54	.52	.86
Regels	4	26	2.25	.58	.52	55	1.99	.64	.81
Praten	1	26	2.46	.86	-	54	1.85	.63	-
Internet	5	26	1.71	.72	.73	56	1.38	.58	.84
Loverboys	5	26	1.76	.74	.71	56	1.45	.62	.87
Kennis totaal	40	27	1.85	.53	.92	62	1.73	.45	.95

Noot. M is het gemiddelde op de antwoordschaal van 0 tot 3; sd is de standaarddeviatie; α is de betrouwbaarheid (Crohnbach's Alpha) per domein.

Onafhankelijke variabelen

Voorafgaand aan de kennisvragen, zijn enkele karakteristieken van de jongeren. Dit zijn voor de jongeren naast leeftijd, geslacht en woonvorm, ook etniciteit en religie.

Procedure

Vragenlijsten begeleiders. Bij de begeleiders en de jongeren zijn dezelfde vragen gesteld, echter de jongere geeft zijn/haar kennisniveau weer en de begeleider geeft aan wat hij/zij denkt dat de jongere aan kennis heeft. De vragenlijsten zijn niet aan elkaar gekoppeld. Begeleiders hebben tijdens het invullen van de vragenlijst een jongere van de eigen groep in gedachten genomen, waarvan leeftijd en geslacht genoteerd zijn.

De afname van de vragenlijsten voor de begeleiders vond plaats in een teamvergadering vóórdat zij de jongeren gingen bevragen. Zo was er geen sprake van voorkennis bij de begeleiders over wat de jongeren op de kennisvragen zouden scoren. Er werd vermeld dat de vragenlijst in stilte ingevuld diende te worden. Anonimiteit werd gegarandeerd. Vanuit een aantal teams is weerstand gekomen vanwege de tijdsinvestering. Er

is gezocht naar een middenweg en de vragenlijsten zijn na de inleiding en instructies afgeleverd bij een drietal groepen en na een week weer opgehaald waarna de meer uitgebreide uitleg over de afname van de vragenlijst voor de jongeren is gegeven.

Vragenlijsten jongeren. De afname van de vragenlijsten voor de jongeren werd door de begeleiders van de jongeren zelf gedaan. Dit vanwege de vertrouwensband die zij met de jongeren hebben, gezien de onderwerpen van de vragenlijst gevoelig zijn. Vooraf is instructie aan begeleiders gegeven in hun teamvergadering, waarbij verteld werd dat begeleiders apart moesten gaan zitten met de jongere en erop dienden te letten dat er geen storende elementen zijn tijdens de afname van de vragenlijst. Ook zouden ze erop moeten letten of de jongere de vragen goed begrepen heeft en moesten ze aan de jongeren melden dat de antwoorden anoniem zouden worden verwerkt voor het onderzoek.

Het eerst bezochte team van begeleiders heeft gevraagd om een meeleesversie (zie Bijlage 4) voor de jongere, in de verwachting dat dit een positieve, open sfeer tijdens de afname zou bevorderen. Een ander team heeft om een extra presentatie van het onderzoek voor de jongeren toe gevraagd, zodat jongeren makkelijker hun medewerking zouden verlenen. Een aantal jongeren gaf aan het prettig te vinden het onderwerp met de persoonlijk begeleider te bespreken en zich ongemakkelijk te voelen bij de onderzoeker (een onbekende) met het onderwerp seksualiteit.

Data analyse. Middels beschrijvende statistieken is de gemiddelde itemscore per domein en in totaal van de jongeren en begeleiders in kaart gebracht. Hierbij geldt dat een gemiddelde itemscore onvoldoende is wanneer deze lager is dan 2.00 en voldoende als de gemiddelde itemscore 2.00 of hoger is.

Om na te gaan of er een verband is tussen leeftijd van de jongere en zijn/haar gemiddelde kennis van seksualiteit, is de Spearman's rangcorrelatiecoëfficiënt berekend. Om te kijken of een verband is tussen de inschatting van de kennis en de leeftijd van de jongere, is ook Spearman's rangcorrelatiecoëfficiënt berekend. Voor de effectgrootte werd Pearson's r gehanteerd waarbij $r \leq .20$ klein; r van $.24$ tot $.33$ gemiddeld; en r van $.37$ tot $.71$ groot is (Cohen, 1988).

Omdat de variabelen niet normaal verdeeld zijn, is een Mann-Whitney U test uitgevoerd om te kijken naar de verschillen in scores tussen geslacht en woonvorm (*één-milieus* of *drie-milieus*), etniciteit (autochtoon of allochtoon) en (wel of geen) religie.

Een Mann-Whitney U test is uitgevoerd om te onderzoeken of de gemiddelde itemscore totaal en per domein zoals aangegeven door de jongeren zelf significant verschilt van het door de begeleiders ingeschatte kennisniveau.

Een significantieniveau van $p < .05$ wordt gehanteerd met tweezijdige toetsing voor alle statistische analyses.

Resultaten

Tabel 3 geeft per domein de gemiddelde scores weer van de mate van kennis van seksualiteit bij de jongeren en de inschatting van de begeleiders.

Jongeren. De gemiddelde itemscore voor de totale kennis is onvoldoende ($M = 1.85$). Per domein zijn verschillende gemiddelden gescoord. Op de domeinen Lichamelijke verandering, Veilig vrijen, Internet en Loverboys was de gemiddelde itemscore lager dan 2, wat betekent dat er onvoldoende kennis is gescoord op deze domeinen. Op de domeinen Sekserol, Vrijen met jezelf, Regels en Praten werd voldoende gescoord ($M > 2$, zie Tabel 3).

In Tabel 4 is Spearman's rangcorrelatiecoëfficiënt weergegeven, waaruit blijkt dat er een significant positieve samenhang bestaat tussen het kennisniveau en de leeftijd van de jongeren ($r = .52$; $p < .01$). Wanneer naar de domeinen afzonderlijk wordt gekeken, blijkt leeftijd positief samen te hangen met de gemiddelde itemscores op de domeinen Lichamelijke verandering ($r = .57$; $p < .01$) en Veilig vrijen ($r = .54$; $p < .01$). Er is geen verschil gevonden tussen de gemiddelde totale kennis en geslacht evenmin wanneer gekeken wordt per domein (zie Tabel 5). Er is gekeken of er verschillen in kennisniveau zijn, wanneer gekeken wordt naar woonvorm, etniciteit en religie. In Tabel 6 zijn de p -waarden van deze onafhankelijke variabelen weergegeven. Omdat zojuist bleek dat leeftijd samenhangt met het kennisniveau, is er mogelijk sprake van een interactie-effect met leeftijd en geslacht. Dit is echter niet na te gaan, vanwege de kleine onderzoeksgroep (waardoor er niet meer naar groepen, maar naar individuele verschillen gekeken wordt).

Tabel 4

Spearman's rang correlatie coëfficiënt van leeftijd van de jongeren en van de leeftijd die de begeleider in gedachten genomen heeft per domein.

Domein	Jongeren			Begeleiders		
	<i>N</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>Leeftijd jongere</i>		
	<i>N</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Lichamelijke verandering	26	.57	.00**	62	.35	.01**
Sekserol	26	.39	.05	62	.04	.77
Vrijen met jezelf	26	.20	.33	62	.22	.09
Veilig vrijen	26	.54	.00**	62	.40	.00**
Regels	25	-.07	.73	55	.27	.05
Praten	25	-.23	.26	54	.19	.16
Internet	25	.34	.10	56	.38	.00**
Loverboys	25	.27	.20	56	.27	.04*
Kennis totaal	26	.52	.01**	62	.43	.00

Noot. ** $p < .01$; * $p < .05$

Tabel 5

Gemiddelde itemscores op de domeinen van de variabele Kennis voor geslacht: Resultaten van de Mann Whitney U-test

	<i>Jongens</i>			<i>Meisjes</i>			<i>U</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>sd</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>sd</i>		
Lichamelijke verandering	14	1.55	.77	12	1.92	.57	59.50	.21
Sekserol	14	2.64	.93	12	2.83	.39	84.00	1.00
Vrijen met jezelf	14	2.07	.78	12	1.92	1.04	79.50	.81
Veilig vrijen	14	1.78	.52	12	1.79	.54	80.00	.84
Regels	14	2.23	.62	11	2.20	.53	72.00	.78
Praten	14	2.57	.85	11	2.27	.90	62.00	.34
Internet	14	1.61	.75	11	1.74	.66	66.00	.55
Loverboys	14	1.60	.74	11	1.89	.72	59.00	.32
Kennis totaal	14	1.79	.53	12	1.87	.53	69.50	.46

Tabel 6

Mann-Whitney U-test voor de verschillen in onafhankelijke variabelen op de domeinen van seksuele kennis voor de jongeren met de gemiddelde itemscores per domein

<i>Domein</i>	<i>Woonvorm</i>			<i>Etniciteit</i>			<i>Religie</i>		
	<i>1</i>	<i>3</i>	<i>p</i>	<i>Aut</i>	<i>All</i>	<i>p</i>	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>	<i>p</i>
Lichamelijke verandering	1.77	1.75	.98	1.92	1.38	.09	1.79	1.80	1.00
Sekserol	2.80	2.77	.78	2.74	2.75	.44	2.67	2.71	.50
Vrijen met jezelf	1.90	2.21	.50	2.00	2.13	.91	2.50	1.90	.28
Veilig vrijen	1.79	1.80	.86	1.85	1.65	.20	1.81	1.78	.97
Regels	2.21	2.29	.71	2.19	2.38	.53	2.08	2.35	.24
Praten	2.57	2.33	.50	2.61	2.13	.24	3.00	2.55	.29
Internet	1.74	1.68	.80	1.78	1.55	.42	1.40	1.82	.34
Loverboys	1.81	1.70	.86	1.90	1.45	.24	1.53	1.89	.34
Kennis totaal	1.84	1.86	.96	1.92	1.69	.22	1.83	1.88	.73

Noot. 1 = één-milieus, 3 = drie-milieus. Aut = autochtoon, All = allochtoon.

Begeleiders. De ingeschatte gemiddelde itemscore voor de totale kennis is onvoldoende ($M = 1.73$). Ook begeleiders schatten de gemiddelde kennis van de jongeren aangaande seksualiteit per domein verschillend in. Voor de domeinen Veilig vrijen, Internet en Loverboys was de inschatting dat er onvoldoende kennis zou zijn ($M < 2$). Voor de domeinen Lichamelijke verandering, Sekserol, Vrijen met jezelf werd ingeschat dat de jongeren voldoende kennis zouden hebben ($M > 2$, zie Tabel 3). Begeleiders schatten de kennis voor meisjes hoger dan het kennisniveau van de jongens, met een significant verschil voor de domeinen Lichamelijke verandering en Sekserol (respectievelijk $p < .05$; $p < .01$, zie Tabel 7).

Gekeken naar de gemiddelde itemscore van de totale ingeschatte kennis, verwachten begeleiders een positieve samenhang tussen leeftijd van de jongeren en hun kennisniveau ($r =$

.43; $p < .01$). Wordt naar de domeinen afzonderlijk gekeken, is er een positieve samenhang tussen leeftijd van de jongere en de ingeschatte kennis op de domeinen Lichamelijke verandering ($r = .35$; $p < .01$), Veilig vrijen ($r = .40$; $p < .01$), Internet ($r = .38$; $p < .01$) en Loverboys ($r = .27$; $p < .05$). Zie Tabel 4.

Tabel 7

Mann-Whitney U-test voor de inschatting van kennis per domein (met de gemiddelde itemscores) door begeleiders voor jongens en meisjes

	Jongens			Meisjes			<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>sd</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>sd</i>	
Lichamelijke verandering	42	1.94	.44	20	2.27	.49	.02*
Sekserol	42	2.31	.64	20	2.75	.55	.01**
Vrijen met jezelf	42	1.92	.76	20	2.25	.55	.09
Veilig vrijen	42	1.44	.51	20	1.75	.48	.07
Regels	37	1.98	.65	18	2.01	.62	.91
Praten	36	1.81	.58	18	1.94	.73	.50
Internet	38	1.36	.53	18	1.41	.70	.90
Loverboys	38	1.42	.60	18	1.53	.67	.64
Kennis gemiddeld	42	1.64	.42	20	1.91	.47	.06

Noot. ** $p < .01$; * $p < .05$

Kennisniveau van de jongeren en het door de begeleiders ingeschatte kennisniveau. Gemiddeld genomen schatten de begeleiders de seksuele kennis van de jongeren ($M = 1.72$, $sd = .45$) lager in dan de jongeren ($M = 1.85$, $sd = .53$). Dit verschil is echter niet significant: $p = .29$. Wanneer gekeken wordt naar de afzonderlijke kennisdomeinen, blijkt dat de begeleiders het kennisniveau voor bijna alle domeinen lager inschatten dan de jongeren. Dit is significant op de domeinen Sekserol, Veilig vrijen, Praten en Internet (zie Tabel 8). Lichamelijke verandering is het enige domein waarop begeleiders het kennisniveau van de jongeren hoger inschatten. Dit verschil is echter niet significant ($p = .11$).

Tabel 8

Mann-Whitney U-test voor de kennis van jongeren vergeleken met de ingeschatte kennis

	Jongeren			Begeleiders			<i>U</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>sd</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>sd</i>		
Lichamelijke verandering	27	1.76	.71	62	2.04	.48	658.00	.11
Sekserol	27	2.74	.71	62	2.45	.64	591.00	.01**
Vrijen met jezelf	27	2.04	.90	62	2.02	.71	804.50	.77
Veilig vrijen	27	1.79	.51	62	1.54	.52	608.50	.04*
Regels	26	2.25	.58	55	1.99	.64	548.00	.09
Praten	26	2.46	.86	54	1.85	.63	368.00	.00**
Internet	26	1.71	.72	56	1.38	.58	528.50	.05*
Loverboys	26	1.76	.74	56	1.45	.62	538.50	.06

Kennis totaal	27	1.85	.53	62	1.72	.45	718.00	.29
---------------	----	------	-----	----	------	-----	--------	-----

Noot. N = aantal respondenten; M = gemiddelde itemscore; sd = standaarddeviatie; U = de U-waarde; p = de significantie; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Conclusie

Kennis van seksualiteit vermindert de kwetsbaarheid (Galea, Butler, & Iacono, 2004). Dit geldt ook, of waarschijnlijk nog meer, voor jongeren (12-23 jaar) met een LVB en gedragsproblemen die intramuraal wonen. Het is van groot belang om te weten wat het kennisniveau van deze jongeren is, zodat hierbij aangesloten kan worden door de begeleiders voor het geven van seksuele voorlichting (Galea, Butler, & Iacono, 2004; McCabe & Schreck, 1992). Er blijkt echter weinig onderzoek te zijn gedaan naar het kennisniveau van deze specifieke groep jeugdigen. In dit onderzoek is daarom gekeken wat het kennisniveau van de jongeren is en of de begeleiders van deze jongeren eenzelfde inschatting maken van het kennisniveau van deze jongeren. Het is immers vaak die inschatting die bepaalt of en wat voor voorlichting gegeven wordt.

De gemiddelde itemscore voor de variabele Kennis bij jongeren is 1.85, wat een onvoldoende score is. Jongeren scoren voldoende kennis van weten op wie je verliefd kunt worden; waar en wanneer het gepast is te masturberen; welke kleding gepast is; met wie je over seksualiteit kunt praten. Jongeren scoren onvoldoende kennis van de lichamelijke veranderingen in de puberteit, conceptie en geboorte; juist gebruik van anticonceptie en kennis van SOA's; de gebruiken en gevaren van internet en kennis van loverboys. Dit komt overeen met verschillende onderzoeken bij verstandelijk beperkten waarin gesteld wordt dat de kennis over SOA's, anticonceptie, puberteit en menstruatie in gebreke blijft (Galea, Butler, & Iacono, 2004; Murphy & O'Callaghan, 2004; Servais, 2006). Voor de vragen die gaan over loverboys en internet kan dit verklaard worden doordat het relatief nieuwe risico's zijn (Eastgate, Scheermeyer, van Driel, & Lennox, 2012), waardoor het minder vanzelfsprekend is dat deze onderwerpen meegenomen worden in de seksuele voorlichting. Er wordt dus minder kennis over loverboys en juist gebruik van internet overgedragen door middel van voorlichting door begeleiders.

Een duidelijke samenhang is gevonden tussen de mate van kennis die een jongere heeft en zijn of haar leeftijd. Dit geldt met name voor kennis van de lichamelijke veranderingen in de puberteit, conceptie en geboorte en voor kennis van veilig vrijen. De reden hiervan kan zijn dat oudere jongeren de lichamelijke veranderingen grotendeels achter de rug hebben, terwijl een jongere van lagere leeftijd er middenin zit. Ook kan het zijn dat

oudere jongeren meer seksuele ervaring hebben opgedaan waardoor ze meer kennis hebben over veilig vrijen (Swango-Wilson, 2011). Begeleiders hebben adequaat ingeschat dat oudere jongeren meer kennis van seksualiteit hebben.

Er blijkt geen significant verschil in kennisniveau te zijn tussen jongens en meisjes. Eerdere onderzoeken laten enkel op een paar specifieke punten een verschil tussen de seksen zien. Bijvoorbeeld dat meisjes meer kennis hebben van veilig vrijen (McGillivray, 1999) en dat meisjes meer kennis hebben van menstruatie (McCabe, 1999). Begeleiders schatten in dat meisjes significant meer kennis hebben van de lichamelijke veranderingen in de puberteit, conceptie en geboorte en waar en wanneer het gepast is om te masturberen. In de literatuur zijn verder geen aanwijzingen gevonden dat er verschillen in kennisniveau zijn voor jongens en meisjes. Dit zou erop kunnen duiden dat er behalve voor het onderwerp veilig vrijen verder geen onderscheid gemaakt hoeft te worden voor geslacht wanneer seksuele voorlichting gegeven wordt.

De begeleiders schatten de jongeren op een vergelijkbaar kennisniveau in, dat is dat er onvoldoende kennis is. Wanneer naar de afzonderlijke domeinen gekeken wordt, valt op dat begeleiders de jongeren op een aantal domeinen een lager kennisniveau toedichten dan de jongeren zelf doen. Het gaat hier om kennis weten op wie een jongen/meisje verliefd kan worden; juist gebruik van anticonceptie en kennis van SOA's; weten met wie je over seksualiteit kunt praten; en de gebruiken en gevaren van internet. In geval van weten met wie je over seksualiteit kunt praten, kan het zijn dat begeleiders niet weten aan wie de jongere zijn of haar vragen stelt. Er niet over praten, betekent niet dat het er niet is (Valenti-Hein & Choinski, 2007). Eerder onderzoek over het gebruik van internet liet al zien dat er bij begeleiders geen goed beeld bestaat van wat jongeren op internet doen (Jones, Mitchell, & Finkelhor, 2012).

Begeleiders schatten het kennisniveau van de jongeren alleen hoger in dan de jongeren zelf als het gaat om kennis van de lichamelijke veranderingen in de puberteit, conceptie en geboorte, maar dit verschil is net niet significant. Hoewel dit resultaat niet significant is, is dit het enige domein waarop overschatting plaatsvindt door begeleiders. Voor een groot deel gaat het hier om kennis van het eigen en andermans lichaam, wat een grote invloed heeft op het seksuele leven (Van Deth, 2002) en de kwetsbaarheid (Delfos, 1994). Het is bekend dat het vanwege cognitieve beperkingen lastiger is kennis op te doen van het eigen lichaam (Kersten, 2003). Het is dus van groot belang dat er meer kennis bijgebracht wordt over het eigen (en andermans) lichaam. Voor een juiste interpretatie van de resultaten van dit onderzoek moet met een aantal beperkingen van het onderzoek rekening worden gehouden. Ten eerste betrof

het een kleine sample voor de jongeren. Toeval speelt dan een grote rol (Baarda, & de Goede, 2007). Ten tweede hebben begeleiders hun versie van de vragenlijst niet direct gekoppeld aan de jongere bij wie ze dezelfde vragenlijst afgenomen hebben, maar is vergeleken met een vergelijkbare groep jongeren. Ook is geen non-responsanalyse gedaan, waardoor niet gekeken kon worden of de groep uitvallers te vergelijken is met de jongeren die deel hebben genomen aan dit onderzoek. Ten vierde hebben de begeleiders de vragenlijsten afgenomen bij de jongeren, waardoor minder controle is geweest op de afname. Dit is debet aan de betrouwbaarheid van de ingevulde vragenlijsten van de jongeren. Als vijfde beperking is het ontbreken van normeringen voor de vragenlijst, waardoor het algemene kennisniveau van de jongeren kan niet vergeleken worden met de gemiddelde populatie jongeren. Tevens is op een aantal domeinen een lage betrouwbaarheid gescoord, zoals de vragen over waar en wanneer het gepast is om te masturberen; juist gebruik van anticonceptie en kennis van SOA's; en vragen over welke kleding gepast is. Een aantal domeinen bestond uit slechts één of twee vragen. De vraag is of dit geringe aantal de domeinen voldoende kan representeren. Tenslotte is een voorbeeld van voorlichting het leren onderscheiden welke relatie goed voor je is, en wanneer misbruik van je wordt gemaakt (Murphy & O'Callaghan, 2004). Gezien dit voor jongeren met een LVB vooral een kwestie van ervaren is, is dit niet behandeld in dit onderzoek, vanwege de focus op het kennisaspect, in plaats van de toepassing in de praktijk.

Een aantal aanbevelingen wordt gedaan. De voorlichting dient aan te sluiten bij de jongere. Er dient hier vooral rekening gehouden te worden met de leeftijd van de jongere, waarbij een oudere jongere meer kennis heeft en dus andersoortige voorlichting passend is (Cole & Cole, 1993 in Galea, Butler, & Iacono, 2004). Eerdere onderzoeken tonen aan dat de mate van kennis van seksualiteit groter wordt naarmate de jongeren meer seksuele ervaring opdoen (Swango-Wilson, 2011). Hierom is het aan te bevelen om leeftijds- en ontwikkelingsadequaat ruimte te bieden aan de jongeren om seksueel te experimenteren, en het niet te verbieden (Hollomotz, 2008). Tevens wordt hiermee erkenning gegeven aan de behoefte van de jongeren om de seksuele identiteit te ontwikkelen middels seksuele activiteit (Lofgren-Martensen, 2004). Wanneer deze ruimte door de jongeren gevoeld wordt, zal hij/zij ervaren dat er geen taboe op seksualiteit rust, en zullen jongeren eerder met vragen naar een volwassene komen.

Over het algemeen lijkt er een adequate inschatting van het kennisniveau. Wanneer gekeken wordt naar de afzonderlijke domeinen, blijkt het beeld gedifferentieerd. Het is van belang in de voorlichting onderscheid te maken in deze domeinen. Er dient vooral specifieke aandacht te zijn voor de lichamelijke veranderingen in de puberteit. Het gaat hier om kennis

van het eigen lichaam, wat er gebeurt als je in de puberteit komt. Ook gaat het om kennis over veilig vrijen, juist gebruik van internet en kennis van loverboys. De kennis van deze onderwerpen blijkt bij deze groep jongeren met een LVB onvoldoende, wat hen (extra) kwetsbaar maakt. Vooreerst dient de basis (de kennis van het eigen lichaam) goed te zijn. Vervolgens kan voorlichting gegeven worden over veilig vrijen, en SOA's met daarnaast juist gebruik van internet en kennis van loverboys.

De weerbaarheid verhogen kan door het kennisniveau te vergroten, maar ook in gesprek te blijven over de ervaringen, rollenspelen te doen en blijven spiegelen wat de gevolgen van bepaalde acties en gedrag kunnen zijn. In de praktijk zal de jongere het overgrote deel leren aangaande seksualiteit. Begeleiders dienen de jongeren te helpen reflecteren op hun ervaringen, gezien op dit vlak een hulpvraag ligt (VanWesenbeeck, 1999).

De betrouwbaarheid van de vragenlijst is niet op alle domeinen even groot. Een aanbeveling is dan ook de vragenlijst te verbeteren, zodat de betrouwbaarheid vergroot wordt. De CLS die bij de instelling gebruikt wordt, kan daarbij aangevuld worden met relevante vragen, zodat elk domein minstens vijf vragen bevat. Er zal hierdoor beter zicht komen op het kennisniveau op dit domein.

Daarnaast is de sample jongeren klein, waardoor niet goed gekeken kan worden naar het interactie-effect van leeftijd op het kennisniveau van jongens en meisjes. Een herhaling van het onderzoek met een grotere doelgroep, zou deze vraag kunnen beantwoorden.

Concluderend kan gesteld worden dat kennis macht is, ook in geval van seksualiteit. Met de jongeren in gesprek blijven over seksualiteit zorgt ervoor dat enerzijds het taboe van het onderwerp verdwijnt en anderzijds dat begeleiding inzicht krijgt in het kennisniveau van de jongere. Hierop kan aangesloten worden met goede en gerichte voorlichting, waardoor het de mate van kennis over seksualiteit voor de jongeren vergroot kan worden. Dit zal de kwetsbaarheid van de jongeren op dit vlak verkleinen.

Referenties

- Baarda, D. B., & Goede, M. P. M. de (2007). *Basisboek statistiek met SPSS: Handleiding voor het verwerken en analyseren van en rapporteren over (onderzoeks)gegevens*. Groningen/ Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Beer, Y., de (2011). *De kleine gids: Mensen met een licht verstandelijke beperking*. Deventer: Kluwer.
- Bleakley, A., Hennessy, M., Fishbein, M., Coles, H. C., & Jordan, A. (2009). How sources of sexual information relate to adolescents' beliefs about sex. *American Journal of Health and Behavior*, 33(1), 37-48.
- Bovenkerk, (2011). Loverboys in the Amsterdam red light district: A realist approach to the study of a moral panic. *Crime, media, culture*, 7(2), 185 -199.
- Brown, J. D., & Keller, S. N. (2000). Sex education outside of school: Can the mass media be healthy sex educators? *Forum*, 32(5), 255-258.
- Centraal Indicatiestelling Zorg (CIZ) (2011). *CIZ Indicatielijzer versie 4.1. Toelichting op de beleidsregels indicatiestelling AWBZ 2011 zoals vastgesteld door het ministerie van VWS*. Kampen: Borrias.
- Chivers, J., & Mathieson, S. (2000). Training in sexuality and relationships: An Australian model. *Sexuality and Disability*, 18(1), 73-80.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale: Erlbaum.
- Conod, L., & Servais, L. (2008). Sexual life in subjects with intellectual disability. *Sexuality and Intellectual Disability*, 2(50), 230-238.
- Cuskelly, M., & Bryde, R. (2004). Attitudes towards the sexuality of adults with an intellectual disability: Parents, support staff, and a community sample. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 29(3), 255-264.
- Delfos, M. F. (1994). De ontwikkeling van intimiteit: Een ontwikkelingspsychologisch model gekoppeld aan een model van de gevolgen van seksueel misbruik. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 18(4), 282-292.
- Deth, R. van (2002). Seksuele problemen: Informatie voor cliënten. *Psychopraxis*, 4, 57-60.
- Douma, J. (2011). *Handreiking pedagogisch leefklimaat: Een praktisch-theoretische beschrijving van een goed pedagogisch klimaat in de residentiële zorg voor jeugdigen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: Landelijk kenniscentrum LVG/Vereniging Orthopedagogisch Behandelcentra.

- Dukes, E., & McGuire, B. E. (2009). Enhancing capacity to make sexuality-related decisions in people with an intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(8), 727–734.
- Eastgate, G. Scheermeyer, E., Driel, M. L. van, & Lennox, N. (2012). Intellectual disability, sexuality and sexual abuse prevention: A study of family members and support workers. *Australian Family Physician*, 41(3), 135-139.
- Galea, J., Butler, J., & Iacono, T. (2004). The assessment of sexual knowledge in people with intellectual disability. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 29(4), 350-365.
- Graaf, H. de & Vanwesenbeeck, I. (2006). *Seks is een game: Gewenst en ongewenst seksueel gedrag van jongeren op internet*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Graaf, H. de (2003). *Seks in de groei: Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Healy, E., McGuire, B. E., Evans, D. S., & Carley, S. N. (2009). Sexuality and personal relationships for people with an intellectual disability. Part I: Service-user perspectives. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(11), 905-912.
- Hollomotz, A. (2008). May we please have sex tonight? People with learning difficulties pursuing privacy in residential group settings. *British Journal of Learning Disabilities*, 37, 91-97.
- Jones, L. M., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2012). Trends in youth internet victimization: Findings from three youth internet safety surveys 2000–2010. *Journal of Adolescent Health*, 50, 179–186.
- Kersten, M. (2003). *Seksualiteit van mensen met een handicap: Een analyse van bestaande kennis en aanwijzingen voor praktijk en verdere kennisverwerving*. Utrecht: Landelijk KennisNetwerk Gehandicaptenzorg.
- Lofgren-Martensen, L. (2004). “May I?” About sexuality and love in the new generation with intellectual disabilities. *Sexuality and Disability*, 22(3), 197-207.
- McCabe, M. P. (1999). Sexual knowledge, experience and feelings among people with disability. *Sexuality and Disability*, 17(2), 157-170.
- McCabe, M. P., & Schreck, A. (1992). Before sex education: An evaluation of the sexual knowledge, experience, feelings and needs of people with mild intellectual disabilities. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 18(2), 75-82.

- McGillivray, J. A. (1999). Level of knowledge and risk of contracting HIV/AIDS amongst young adults with mild/moderate intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 12*(2), 113-126.
- Meininger, H. (2009). Repressie of regressie? Over goede zorg voor seksualiteit van mensen met een verstandelijke handicap. *Tijdschrift voor Seksualiteit, 33*(3), 253-259.
- Michie, A. M., Lindsay, W. R., Martin, V., & Grieve, A. (2006). A test of counterfeit deviance: A comparison of sexual knowledge in groups of sex offenders with intellectual disability and controls. *Sex Abuse, 18*(3), 271-278.
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D., & Wolak, J. (2003). The exposure of youth to unwanted sexual material on the internet. A national survey of risk, impact, and prevention. *Youth and Society, 34*(3), 330-358.
- Mitchell, K. J., Wolak, J., & Finkelhor, D. (2004). *Online sex abuse cases not characterized by deception, abduction and force, research shows*. Washington: APA.
- Murphy, G. (2007). *Intellectual disability, sexual abuse, and sexual offending*. In Carr, A., O'Reilly, G., Walsh, P. N., & McEvoy, J. (Eds.). *The handbook of intellectual disability and clinical psychology practice* (pp. 831-866). Londen/ New York: Routledge.
- Murphy, G. H., & O'Callaghan, A. (2004). Capacity of adults with intellectual disabilities to consent to sexual relationships. *Psychological Medicine: A Journal of Research in Psychiatry and the Allied Sciences, 34*(7), 1347-1357.
- Repetur, L. (2005). Pretty woman. Van risicomeiden tot (ex-)prostituees. *Maatwerk, 6*, 46-48.
- Servais, L. (2006). Sexual health care in persons with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities, 12*, 48-56.
- Smallbone, S. W., & Dadds, M. R. (2000). Attachment and coercive sexual behavior. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 12*(1), 3-15.
- Spanjaard, H. (2005). *Jongens, het kan ook anders: Het voorkomen van seksueel geweld van jongens tegenover meisjes*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Swango-Wilson, A. (2008). Caregiver perceptions and implications for sex education for individuals with intellectual and developmental disabilities. *Sexuality and Disability, 26*(3), 67-174.
- Swango-Wilson, A. (2011). Meaningful sex education programs for individuals with intellectual/developmental disabilities. *Sexuality and Disability, 29*(2), 113-118.
- Teeuwen, M. (2012). *Verraderlijk gewoon: Licht verstandelijk gehandicapte jongeren, hun wereld en hun plaats in het strafrecht*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

- Terpstra, L. (2005). Loverboys, een publieke zaak. *Maatwerk*, 6, 42-45.
- Tissot, C. (2009). Establishing a sexual identity: Case studies of learners with autism and learning difficulties. *Autism*, 13(6), 551-66.
- Valenti-Hein, D., & Choinski, C. (2007). *Relationships and sexuality in adolescence and young adulthood*. In Carr, A., O'Reilly, G., Walsh, P. N., & McEvoy, J. (Eds.). *The handbook of intellectual disability and clinical psychology practice* (pp. 729-755). Londen/ New York: Routledge.
- Vanwesenbeeck, I., Zessen, G. van, Ingham, R., Jaramazovic, J., & Stevens, D. (1999). Factors and processes in heterosexual competence and risk: An integrated review of the evidence. *Psychology and Health*, 14, 25-50.
- Vermeulen, T., Jansen, M., & Feltzer, M. (2007). LVG: Een lichte verstandelijke handicap met zware gevolgen. Een onderzoek naar de problematiek van licht verstandelijk gehandicapte jeugdigen. *Onderzoek en Praktijk*, 5(2), 4-14.
- Walrave, M., Lenaerts, S. & Moor, S. de (2008). *Cyberteens @ risk? Tieners verknocht aan internet, maar ook waakzaam voor risico's? Samenvatting survey*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- World Health Organisation (WHO, 2011). *Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health*. Geneva: World Health Organisation. Op 13 maart 2012 van http://www.who.int/reproductivehealth/publications/sexualhealth/defining_sexual_health.pdf gehaald.

Bijlagen

1. Brief *informed consent*
2. CLS
3. Vragenlijst “Kennis van seksualiteit”
4. Meeleesversie voor de jongeren

Bijlage 1

Toestemmingsbrief informed consent

Betreft: Onderzoek Universiteit Utrecht

Amersfoort, 14 februari 2012

Beste ouders-verzorgers,

Wij zijn drie masterstudenten Orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht. Voor ons afstuderen doen we een onderzoek naar de attitude en de kennis van seksualiteit. Dit onderzoek doen we bij licht verstandelijk beperkte jongeren die behandeld worden op een groep van [REDACTED] en hun begeleiders.

Hiervoor is informatie nodig, die ik wil verkrijgen door het afnemen van vragenlijsten. Nu wordt er in de behandeling die [REDACTED] geeft al een vragenlijst afgenomen bij de jongeren, de Competentielijst Seksualiteit. Deze lijst zal gebruikt worden, met een aanvulling van tien extra vragen over de kennis van internet (denk aan iemand die je benaderd via Hyves) en loverboys. Daarnaast zullen tien vragen gesteld worden over de houding van jongeren ten aanzien van seksualiteit. Met de informatie die we uiteindelijk verkrijgen met dit onderzoek, kunnen we aanbevelingen doen voor [REDACTED], wat de kwaliteit van de behandeling kan verbeteren.

[REDACTED] vindt het belangrijk dat er meer informatie rondom het onderwerp seksualiteit vergaard wordt om zo de behandeling te kunnen verbeteren en staat hierom achter dit onderzoek. De informatie die uw kind geeft, wordt gebruikt voor de behandeling die [REDACTED] geeft en voor dit onderzoek. De vragenlijsten worden anoniem verwerkt voor het onderzoek, de antwoorden zijn niet verbonden met de naam van uw kind. Daarnaast worden de vragenlijsten afgenomen door de vaste begeleiders van de jongeren.

Het is belangrijk dat u in eerste plaats geïnformeerd wordt over ons onderzoek en, indien uw kind minderjarig is, instemt dat uw kind deelneemt aan het onderzoek. Voor instemming hoeft u niets te doen. Wilt u **niet** dat uw kind deelneemt, kunt u dit middels onderstaande antwoordstrook kenbaar maken. Deze antwoordstrook kunt u tot 26 februari 2012 inleveren bij de begeleiders van uw kind.

Alvast bedankt voor uw medewerking!

Vriendelijke groeten,

Janneke Terlouw

Masterstudent orthopedagogiek Universiteit Utrecht

Ik geef **geen** toestemming voor deelname aan het onderzoek door mijn kind,
omdat.....

.....
.....
.....(reden).

Naam jongere:

Handtekening ouder/verzorger

Bijlage 2

CLS

**COMPETENTIE LIJST SEKSUALITEIT (CLS)
MEISJESVERSIE**

De competentie lijst seksualiteit (CLS) is een hulpmiddel om zicht te krijgen op de seksuele ontwikkeling van jongeren. De CLS is gebaseerd op de onderverdeling van de ontwikkelingstaak "Vormgeven aan seksualiteit en intimiteit" in elf subtaken:

- 1) verzorging van eigen lichaam en uiterlijk en omgaan met lichamelijke veranderingen;
- 2) omgaan met "nieuwe" seksuele gevoelens, fantasieën en gedachten;
- 3) het kiezen van een sekserol en seksuele voorkeur;
- 4) vrijen met jezelf;
- 5) contact maken;
- 6) relaties onderhouden;
- 7) vrijen met anderen (seksuele toenadering, vrijen);
- 8) veilig vrijen;
- 9) omgaan met regels uit de samenleving t.a.v. gewenste en ongewenste vormen van seksualiteit;
- 10) praten over en hulp vragen bij seksuele problemen;
- 11) omgaan met waarden, normen en regels van ouders ten aanzien van seksualiteit

Jongeren dien over een minimum aan vaardigheden omtrent seksualiteit te beschikken om de taken waarmee zij geconfronteerd worden te kunnen vervullen. In de CLS worden per subtaak meerdere concrete vaardigheden beschreven. De CLS wordt ingevuld door de mentor van de jongere: De mentor geeft per vaardigheid aan in hoeverre de jongere de betreffende vaardigheid beheerst. Door het invullen van de lijst ontstaat een beeld over de competentie van de jongere ten aanzien van seksualiteit. Door deze lijst gedurende de behandeling enkele keren opnieuw in te vullen, kan tevens vooruitgang van de jongere worden vastgesteld.

Voorbeeld

Hieronder volgt een deel van de lijst, namelijk de vaardigheden ten aanzien van "contact maken"

5) contact maken

Het gaat hierbij om algemene omgangsvaardigheden die maken dat een jongere contact kan leggen (mate van beheersing: 1 = enigszins, 2 = grotendeels, 3 = volledig, 9 = onbekend)

Vaardigheden:	nt	en	gr	vl	onb
- een bekende leeftijdgenoot benaderen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een bekende volwassenen benaderen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennismaken met een onbekende leeftijdgenoot	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennismaken met onbekende volwassenen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- praatje maken met bekende (leeftijdgenoot/ volwassene)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- praatje maken met onbekende (leeftijdgenoot, volwassene)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een voorstel doen om samen iets te doen (onbekende leeftijdgenoot)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐

Op basis van de CLS kan een plan gemaakt worden omtrent vaardigheden die een jongere op korte termijn dient te leren. Bij het maken van een plan zijn de volgende punten van belang:

- Wat wil je de jongeren leren (doel)?
- Op welke manier (middelen en technieken)?
- Wanneer gaat dit plaats vinden?

Bij de uitvoering is van belang:

- Wat ga je met de jongere doen?
- Welke middelen gebruik je daarbij?
- (achteraf) heb je het vooraf gestelde doel bereikt?

COMPETENTIE LIJST SEKSUALITEIT (CLS)

MEISJESVERSIE

Doelen:

- zicht krijgen op de seksuele ontwikkeling van een jongere;
- zicht krijgen op de taken waarvoor een jongere wordt gesteld en de vaardigheden die zij hiervoor reeds beheerst/ dient te ontwikkelen

Middel:

Schriftelijke observatielijst in te vullen door mentoren (persoonlijk begeleider)

Definities:

Onder *taken* verstaan we opgaven waarvoor een persoon komt te staan in haar alledaagse contact met de samenleving. *Vaardigheden* zijn gedragingen waarmee taken volbracht worden. Er zijn cognitieve en sociale vaardigheden. Onder *gedrag* verstaan we alles wat een persoon doet, denkt of voelt. Kennis en lichamelijk processen zoals blozen, versnelde hartslag krijgen, noemen we ook *gedrag*. Een jongere wordt als *competent* beoordeeld als er een evenwicht bestaat tussen de taken waarvoor zij gesteld wordt en de vaardigheden die de jongere heeft om deze te volbrengen. Het is dus van belang te weten welke vaardigheden een jongere al dan niet beheerst.

Invullen van de Competentie Lijst Seksualiteit:

De CLS wordt voor elke jongere apart ingevuld door haar mentor. Het invullen van de lijst duurt ongeveer 20 minuten. Voor elke vaardigheid geeft u aan in welke mate de jongere een vaardigheid beheerst (0 = niet, 1 = enigszins, 2 = grotendeels, 3 = volledig en 9 = onbekend). Sommige genoemde vaardigheden zal een jongere niet vertonen in uw bijzijn. Dit betekent dat u niet daadwerkelijk weet in welke mate de jongere de vaardigheid beheerst. In dat geval dient u het antwoordalternatief "onbekend" te scoren. Scoor dus alleen de mate waarin de jongere een vaardigheid beheerst indien de jongere de vaardigheid zichtbaar heeft getoond. Omcirkel per vaardigheid het juiste antwoord alternatief (score alle vaardigheden). Omcirkel per vaardigheid een getal, als u twijfelt tussen twee scores, kies dan de score die het best de mate van beheersing aangeeft.

Bij het invullen de lijst zijn de 'weet'-vragen soms lastig te scoren. Stel dat u bepaalde kennis aan een jongere heeft overgedragen, dit betekent echter nog niet dat de jonge het ook werkelijk weet., laat staan daar ook naar handelt en het doet. Als niet duidelijk is of de jonger het zelf zou kunnen na vertellen of de kennis kan toepassen scoort u onbekend.

Bijvoorbeeld: U heeft aan een jongere verteld waar zij condooms kan kopen. De eerste vraag is nu: Weet ze het nog? En de tweede Koopt ze ook condooms?. Als u deze vragen niet kan beantwoorden scoort u de vraag: weet waar en hoe een condoom te kopen met 9 (= onbekend of jongere vaardigheid beheerst). Als een jongere u een keer condooms heeft laten zien die zij gekocht heeft dan scoort u een 3 (= volledige beheersing). Als ze u kan vertellen waar en hoe ze condooms moet kopen scoort u een 2 (= beheerst vaardigheid grotendeels)

Naam Jongere	:		Leeftijd	:	jaar
Leefgroep	:		In deze leefgroep sinds	:	
Ingevuld door	:			:	
Datum	:			:	

De CLS is ontwikkeld door Marianne Haspels en Han Spanjaard van de afdeling GT-projecten van het Paedologisch Instituut Amsterdam/ Duivendrecht. In het kader van het project "Preventie van seksueel grensoverschrijdend en gewelddadig gedrag van en tussen moeilijk lerende jongeren. Met dank aan Ineke roos en Jaap van den Heuvel voor hun commentaar op eerdere conceptversies van deze lijst.

1) Omgaan met verzorging van eigen lichaam en lichamelijke veranderingen

Het gaat hier om vaardigheden die maken dat een jongere om kan gaan met lichamelijke veranderingen (als gevolg van de puberteit), een jongere kennis heeft over de lichamelijke veranderingen (met name primaire en secundaire geslachtsorganen) en haar eigen lichaam adequaat kan verzorgen. **(mate van beheersing: 0 = niet, 1= enigszins, 2 = grotendeels, 3= volledig, 9 = onbekend)**

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- wassen en douchen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- dagelijks tanden poetsen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- geslachtsorganen ieder dag wassen (alleen water)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- van voren naar achteren billen afvegen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- regelmatig ondergoed en sokken verschon	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- wondjes en puistjes ontsmetten en niet aanzitten	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- tampons of maandverband in kunnen brengen / gebruiken	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- tijdens menstruatie tampons/ maandverband regelmatig (om de drie uur) verschon, daarna handen met zeep wassen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten en kunnen benoemen van verschillende geslachtsorganen van man/vrouw	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat een vrouw borsten krijgt, gaat menstrueren, haargroei, oksels, vagina	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat een man zaadlozingen, krijgt, baard in de keel, versnelde groei armen, benen, haargroei, borst, rondom penis, benen, armen...	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe een meisje zwanger raakt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe de ontwikkeling van eicel/ zaadcel tot baby verloopt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe een baby geboren wordt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wat menstruatie inhoudt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wat een zaadlozing is	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

2) Omgaan met “nieuwe seksuele gevoelens , fantasieën en gedachten

Het gaat hier om vaardigheden die maken dat een jongere om kan gaan met deze “nieuwe” seksuele gevoelens, fantasieën en gedachten, dit houdt in dat zij deze gevoelens herkent en accepteert.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- onderscheiden en benoemen van verschillende soorten gevoelens (ja/ nee, spannend, fijn, eng) t.a.v. vrienden/ vriendinnen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat aanrakingen zowel prettig als onprettige gevoelens kunnen oproepen, afhankelijk van wie, waar, wanneer en hoe je aangeraakt wordt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- Onderscheiden en benoemen van fantasieën en gedachten die je hebt als je masturbeert	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

3) Het kiezen van een sekserol en seksuele voorkeur

Het gaat hierbij om vaardigheden die maken dat een jongere weet hoe zij zich gedraagt, wet wat haar gedrag oproept bij anderen, een keuze kan maken wat betreft haar seksuele voorkeur en een manier weet te vinden om deze voorkeur in de samenleving vorm te geven.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- weten hoe je overkomt bij anderen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- reageren op vervelende opmerkingen m.b.t. je gedrag en/ of je seksuele voorkeur (door negeren of zeggen dat je het vervelend vind en de ander moet stoppen)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat je verliefd kunt worden op jongen én meisjes	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- uitvinden wat je seksuele voorkeur is	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- durven uitkomen voor je seksuele voorkeur	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

4) Vrijen met jezelf

Het gaat hier om vaardigheden die maken dat een jongere kennis heeft van zijn eigen lichaam en weet op welke manier zij het meest van haar lichaam kan genieten, zonder anderen hiermee lastig te vallen.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- je zelf aanraken (strelen)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe je jezelf prettig kunt aanraken (weten wat je niet prettig vindt)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wanneer je seksueel opgewonden bent (meisjes; vagina wordt nat)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe je jezelf kan bevredigen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten waar en wanneer je aan zelfbevrediging kunt doen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

5) Contact maken

Het gaat hier om algemene omgangsvaardigheden die maken dat een jongere contacten kan leggen.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- een bekende leeftijdgenoot benaderen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een bekende volwassenen benaderen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennismaken met een onbekende leeftijdgenoot	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennismaken met onbekende volwassenen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- praatje maken met bekende (leeftijdgenoot/ volwassene)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- praatje maken met onbekende (leeftijdgenoot, volwassene)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een voorstel doen om samen iets te doen (onbekende leeftijdgenoot)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

6) Relaties onderhouden

Het gaat hier om algemene omgangsvormen die maken dat een jongere relaties kan onderhouden.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- een voorstel doen om samen iets leuks te doen (met bekende leeftijdgenoot)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- onderhandelen met bekende (leeftijdgenoot/ volwassene)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- aan een ander (leeftijdgenoot) tonen dat je hem/ haar, lief/ leuk vindt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een complimentje kunnen ontvangen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- excuses maken aan iemand	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- om hulp vragen als je niets niet weet, kunt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- om hulp vragen als je iets niet wilt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kritiek geven zonder dat de ander zich "afgezek" voelt)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- laten zien hoe je je voelt (het uiten van gevoelens)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- zien hoe anderen zich voelen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- reageren op pesten, door negeren of door een grapje	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- jezelf beheersen als je erg kwaad bent	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- "nee" zeggen als je iets niet wilt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

7) Vrijen met anderen (seksuele toenadering, vrijen)

Het gaat hier om meer specifieke omgangsvaardigheden die ervoor zorgen dat een jongere kennis heeft over hoe zij contact kan leggen als zij seks wilt met een ander, en hoe zij hiermee om kan gaan, rekening houdend met wat de ander en zij zelf wil.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- weten wat jezelf wel en niet prettig vindt m.b.t. vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- initiatief nemen tot aanrakingen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- op een goede manier praten over wat je/ de ander wel en niet wilt tijdens het vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- onderscheiden prettige/ onprettige gevoelens van een ander (boos, blij, opgewonden) tijdens het vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- om hulp vragen als je iets niet wilt tijdens het vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- begrip tonen als de ander iets niet wilt tijdens het vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- "nee" zeggen als je iets niet wilt tijdens het vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kunnen stoppen als de ander niet verder wil vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een mislukte poging tot seks goed kunnen afsluiten (omgaan met afwijzing)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

8) Veilig vrijen

Het gaat om vaardigheden die maken dat een jongere weet welke voorzorgsmaatregelen zij kan nemen bij vrijen, zodat de kans op een seksueel overdraagbare aandoening (SOA) of ongewenste zwangerschap nihil is.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- overleggen met de ander welk voorbehoedsmiddel je gebruikt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- zorgen dat je voorbehoedsmiddelen gebruikt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- "nee" zeggen als de ander zonder voorbehoedsmiddel wil vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- bij pijn, jeuk, uitslag, uitblijven menstruatie dokter raadplegen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- bij geslachtsziekten of ongewenste zwangerschappen elkaar waarschuwen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennis voorbehoedsmiddelen vrouwen ((prik)pil, spiraaltje, pessarium, vrouwencondoom, sterilisatie)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennis van voorbehoedsmiddelen mannen (condooms, sterilisatie)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat veilig vrijen betekent voorkomen van ongewenste zwangerschap en voorkomen SOA (bij orale, anale seks en geslachtsgemeenschap dus altijd een condoom gebruiken ook als het meisje de pil slikt)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat je verschillende soorten condooms hebt (condooms voor geslachtsgemeenschap, fun- en smaakjescondooms voor orale seks en extra sterke condooms voor anale seks)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat anale seks altijd gevaarlijk is, omdat ook de sterke condooms soms scheuren	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kennis van seksueel overdraagbare aandoeningen (welke, hoe te voorkomen, hoe te herkennen)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten waar en hoe je een condoom koopt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten waar je andere voorbehoedsmiddelen kunt krijgen (huisarts, Rutgerstichting)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe je een condoom om-, afdoet en weggooit	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten dat je een morning after pil moet slikken bij het scheuren van een condoom tijdens het vrijen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wat je moet doen als je de pil een keer vergeten bent	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten in welke situaties je een condoom bij je moet hebben	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten in welke situaties je een condoom bij je moet hebben	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten hoe vaak en wanneer je de pil moet slikken	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

9) Omgaan met regels uit de samenleving t.a.v. gewenste en ongewenste vormen van seksualiteit

Het gaat hier om vaardigheden die maken dat een jongere weet wat wel/ en niet geaccepteerd wordt in de samenleving met betrekking tot kleding en seksueel (toenaderings-) gedrag.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- een bekend iemand benaderen, die je leuk/ lief vindt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- een onbekend iemand benaderen, die je leuk/ lief vindt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- rekening houden met gevoelens van anderen, jongeren van andere sekse, jongere met een andere seksuele voorkeur	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten in welke situatie, welke kleding passend is	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wat de kleding die je draagt oproept bij een ander	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wat je wel en niet kan zeggen in het openbaar, zonder mensen van een andere sekse of met een ander seksuele voorkeur te beledigen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten welke handelingen (zoenen, strelen, vrijen enz) waar en wanneer geaccepteerd zijn binnen de samenleving	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

10) Praten over en hulp vragen bij seksuele problemen

Het gaat hier om vaardigheden die maken dat een jongere weet hoe zij een gesprek kan beginnen en / of hulp kan vragen indien er sprake is van problemen rondom haar seksualiteit.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- herkennen dat je een probleem hebt op het gebied van seksualiteit	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- bekende en/of dokter raadplegen	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten waar je met vragen omtrent seksualiteit terecht kunt	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

11) Omgaan met waarden, normen en regels van ouders t.a.v. seksualiteit

Het gaat hier om vaardigheden die maken dat een jongere weet hoe zij aan haar ouders duidelijk kan maken wat zij beleeft en hoe zij denkt over seksualiteit.

<i>Vaardigheden:</i>	nt	en	gr	vl	onb
- vragen hoe je ouder(s) denken over seksualiteit	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- weten wat jezelf belangrijk vindt m.b.t. seksualiteit	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- kunnen vertellen over eigen regels, normen, waarden, ervaring t.a.v. seksualiteit	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- naar je ouder(s) kunnen luisteren, zonder direct je eigen mening te geven	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- rekening houden met gevoelens van je ouder(s)	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
- om kunnen gaan met verschillen tussen normen en waarden ouder(s) en die van je vrienden	0 ☐	1 ☐	2 ☐	3 ☐	9 ☐
<i>Opmerkingen:</i>					

Bijlage 3

*Vragenlijst “Kennis van seksualiteit”**CLS, begeleiderversie A en jongerenversie B*

**Vragenlijst
Masteronderzoek
Seksualiteit**

Deel A

Deel A van de vragenlijst wordt afgenomen tijdens een teamvergadering.

1. Eerst volgen een aantal vragen over u, de begeleider.
2. Daarna zal de Competentie Lijst Seksualiteit (CLS) volgen. Deze vult u in naar **wat u denkt dat de jongere aan kennis heeft**. U kunt hierbij een bepaalde jongere in gedachten nemen.
3. Als laatste vult u de SKIT in, een test voor begeleiders van mensen met een verstandelijke beperking die de **attitude** van de begeleiders meet aangaande seksualiteit bij mensen met een verstandelijke beperking. Deze vult u in voor **uzelf**.

Afname

- Vul alle vragen in, sla geen enkele vraag over. Anders is de vragenlijst niet geldig.
- Zet een kruisje in het hokje van toepassing:

Wat is het geslacht?

man

vrouw

Maak bij een fout geplaatst kruisje het hokje zwart en zet het kruisje in het goede vak:

Wat is het geslacht?

man

vrouw

Na de afname van de vragenlijst

Bedankt voor uw medewerking!

8. Dienstverband (uren/week):

.....uur per week

9. Functie:

.....

10. Aantal jaren werkzaam in deze functie:

.....jaar

11. Hoe vaak heeft u in de laatste twee weken met uw collega's over aan seksualiteit gerelateerde onderwerpen gesproken?

- 1x per 2 weken
- 1 keer per week
- 2-3 keer per week
- 4-6 keer per week
- Dagelijks

12. Wanneer heeft u met een jongere (van [REDACTED]) over aan seksualiteit gerelateerde onderwerpen heeft gesproken?

- Nog nooit gedaan
- In de afgelopen week
- In de afgelopen 2 weken
- In de afgelopen maand
- In de afgelopen 2-3 maanden
- In de afgelopen 4-6 maanden
- Langer dan 6 maanden geleden
- Langer dan 1 jaar geleden

13. Wat was de aanleiding van dit gesprek met deze jongere?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Competentielijst Seksualiteit (CLS), versie A

De Competentie Lijst Seksualiteit vult u in naar **wat u denkt dat de jongere aan kennis heeft**. U kunt hierbij een bepaalde jongere in gedachten nemen, die een gemiddelde is voor de jongeren waar u op deze groep mee werkt.

- 14. Leeftijd van de jongere (die u in gedachte neemt)
..... jaar
- 15. Sekse van de jongere (die u in gedachte neemt)
[] man
[] vrouw

Voorbeeld:

16. Hoe heten de geslachtsorganen van jongens en van meisjes?
Weten en kunnen benoemen van verschillende geslachtsorganen man/vrouw

De schuingedrukt tekst is de competentie, overgenomen uit de CLS. De vraag erboven is degene die u aan de jongere stelt. U beantwoordt in deel A wat u denkt dat de jongere scoort op de *competentie*.

De scoring is als volgt:

- 0; *geen of foutief antwoord*
- 1; *onvoldoende*
- 2; *voldoende*
- 3; *goed (is goed op de hoogte)*

Nu begint de vragenlijst Competentie Lijst Seksualiteit (CLS), versie A

	0	1	2	3
16. Hoe heten de geslachtsorganen van jongens en van meisjes? <i>Weten en kunnen benoemen van verschillende geslachtsorganen man/vrouw</i>				
17. Een meisje wordt in de puberteit een vrouw, wat voor verandering zie je aan het lichaam als een meisje in de puberteit komt? <i>Weten dat een vrouw borsten krijgt, gaat menstrueren, haargroei bij oksels en vagina</i>				
18. Een jongen verandert ook in de puberteit. Hoe kan je dit zien/merken aan het lichaam van een jongen/man? Welke dingen veranderen er? <i>Weten dat een man zaadlozingen krijgt, baard in de keel, haargroei op borst, benen, armen, oksels en rondom penis</i>				
19. Kun jij vertellen op welke manier(en) een meisje zwanger kan raken? <i>Weten hoe een meisje zwanger raakt</i>				
	0	1	2	3

<p>20. Waar komen baby's vandaan en hoe komen ze daar? <i>Weten hoe de ontwikkeling van eicel/zaadcel tot baby verloopt</i></p>				
<p>21. Kan jij vertellen hoe een baby geboren wordt? Heeft dit ook een naam? <i>Weten hoe een baby geboren wordt</i></p>				
<p>22. Weet je wat menstruatie/ongesteld zijn is? Wat gebeurt er dan in je lichaam? Waarom word je ongesteld? Wat moet je doen als je ongesteld bent? <i>Weten wat menstruatie inhoudt</i></p>				
<p>23. Weet je wat een zaadlozing is? Weet je waarvoor een zaadlozing is/dient? <i>Weten wat een zaadlozing is</i></p>				
<p>24. Waaraan merk je dat een man en vrouw opgewonden zijn en het mogelijk is om seks te kunnen hebben? <i>Weten dat om seks te kunnen hebben de man een erectie moet hebben en de vrouw vochtig moet zijn</i></p>				
<p>25. Op wie kan een meisje verliefd worden (j/m)? Op wie kan een jongen verliefd worden (j/m)? (Kun je verliefd worden op iemand van hetzelfde geslacht?) <i>Jongere weet dat je op iemand van hetzelfde geslacht kunt vallen</i></p>				
<p>26. Als je aan zelfbevrediging wilt doen, waar is het gepast om dit te doen? Op welk moment van de dag is het gepast om dit te doen? <i>Weten waar en wanneer je aan zelfbevrediging kunt doen</i></p>				
<p>27. Als je niet zwanger wil worden, welk(e) voorbehoedsmiddel(len) kun je dan gebruiken als vrouw zijnde? <i>Weten welke voorbehoedsmiddelen je als vrouw kunt gebruiken (Mirena- of koperspiraaltje, (prik)pil, pessarium, vrouwencondoom, sterilisatie, Organon)</i></p>				
<p>28. Hoe kan je er voor zorgen dat je een vrouw/meisje niet zwanger maakt? Welke voorbehoedsmiddelen kan je als man gebruiken tijdens het vrijen? <i>Weten welke voorbehoedsmiddelen je als man kunt gebruiken (condoom, sterilisatie)</i></p>				
<p>29. Wat kan er gebeuren wanneer je niet veilig vrijt? <i>Weten dat veilig vrijen betekent: voorkomen van ongewenste zwangerschappen en SOA's (bij orale, anale seks en bij geslachtsgemeenschap, dus altijd een condoom gebruiken, ook al slikt het meisje de pil)</i></p>				
<p>30. Zijn er verschillende soorten condooms? Zo ja, wat voor soorten heb je en waarvoor gebruik je ze? <i>Weten dat je verschillende soorten condooms hebt (condooms voor geslachtsgemeenschap, fun- en smaakjescondooms voor orale seks en extra sterke condooms voor anale seks)</i></p>				
<p>31. Is anale seks veilig wanneer je een condoom gebruikt? Zo nee, waarom niet? <i>Weten dat anale seks altijd gevaarlijk is, omdat ook een sterk condoom kan scheuren</i></p>				
	0	1	2	3

32. Wat is een SOA is en welke SOA's zijn er? Hoe kun je de verschillende SOA's herkennen? Wat kan je er aan doen om een SOA's te voorkomen? Wanneer kun je een SOA oplopen? <i>Kennis van SOA's (welke heb je, hoe te herkennen, hoe te voorkomen)</i>				
33. Waar kun je condooms kopen en hoe doe je dit? <i>Weten waar en hoe je een condoom kunt kopen</i>				
34. Waar kun je andere voorbehoedsmiddelen (naast condooms) krijgen? <i>Weten waar je andere voorbehoedsmiddelen kunt krijgen (huisarts)</i>				
35. Waar moet je op letten wanneer je een condoom gebruikt? <i>Weten dat een condoom beperkt houdbaar is en niet werkt als deze gescheurd is.</i>				
36. Kun je uitleggen hoe je een condoom om moet doen? Kun je uitleggen hoe je een condoom af doet en weggooit? <i>Weten hoe je een condoom kunt om- en afdoen en weggooit</i>				
37. Waarvoor is een morning-after pil? Wanneer gebruik je dit? <i>Weten dat je de morning-after pil moet slikken wanneer een condoom gescheurd is (en geen andere anticonceptie wordt gebruikt)</i>				
38. Weet je hoe vaak en wanneer je de anticonceptiepil moet slikken? <i>Weten hoe vaak en wanneer je de anticonceptiepil moet slikken</i>				
39. Als je aan de pil bent en je moet deze elke dag slikken. Wat moet je doen als je deze een keer bent vergeten? <i>Weten wat je moet doen als je de pil een keer vergeten bent</i>				
40. Wanneer zou jij een condoom meenemen? In welke situatie zou je dat doen? <i>Weten in welke situatie je een condoom bij je moet hebben</i>				
41. Doe jij andere kleding aan als je naar school, werk of stage gaat dan wanneer je uit gaat? Zo ja, waarom doe je dit? <i>Weten in welke situatie welke kleding passend is</i>				
42. Wat denk je dat mensen zeggen/denken over de kleding die jij aan hebt? <i>Weten wat de kleding die je draagt oproept bij de ander</i>				
43. Hoe kun je vrouwen noemen die op vrouwen vallen en hoe noem je mannen die op mannen vallen? Welke naam vind jij gepast? <i>Weten wat je wel en wat je niet kan zeggen in het openbaar zonder mensen met een andere seksuele voorkeur te beledigen</i>				
44. Kun jij vertellen waar (thuis of in het openbaar) het gepast is om te zoenen, strelen, vrijen etc.? Wanneer mag je zoenen, strelen, vrijen? <i>Weten welke handelingen (zoenen, strelen, vrijen, etc.) waar en wanneer geaccepteerd worden binnen de samenleving</i>				
45. Als jij vragen hebt over seks, aan wie kun die dan stellen? <i>Weten waar je met vragen over seksualiteit terecht kunt</i>				

Toegevoegde vragen over internetgebruik	0	1	2	3
--	----------	----------	----------	----------

<p>46. Wat kan er gebeuren als je je naam, telefoonnummer, privéfilmpjes, e-mail adres op internet zet of invult op een site?</p> <p><i>De jongere kent de risico's van het vrijgeven van persoonlijke gegevens en beeldmateriaal en benoemt deze als dit hem/haar gevraagd wordt</i></p>				
<p>47. Vertel jij altijd uit jezelf aan je ouders of begeleiding over wat je doet op internet? Wanneer vertel je iets niet/ wel?</p> <p><i>De jongere praat spontaan over internetervaringen (zowel positief als negatief)</i></p>				
<p>48. Als iemand via bijvoorbeeld Facebook, Hyves of de chat (webcam) dingen zegt of doet die jij niet leuk vindt (seksuele opmerkingen, pesten etc.), wat kun je hieraan doen?</p> <p><i>De jongere weet welke strategieën hij/zij kan gebruiken om met ongewenst online (seksueel) gedrag om te gaan en gebruikt deze ook</i></p>				
<p>49. Is het slecht voor je gezondheid, school of werk als je (te) lang op internet zit? Bij hoeveel uur per dag op internet denk je dat het slecht voor je kan zijn?</p> <p><i>De jongere weet dat teveel op internet niet goed voor je kan zijn. Op deze manier heeft het geen invloed op de gezondheid of (schools) presteren van de jongere</i></p>				
<p>50. Zijn alle dingen die op internet staan waar? Controleer je of informatie die je op internet hebt gevonden klopt? Zo ja, hoe? Hoe kun je er achter komen of informatie waar of niet waar is?</p> <p><i>De jongere is er zich van bewust dat niet alles wat op internet staat waar is</i></p>				

Toegevoegde vragen over loverboys	0	1	2	3
<p>51. Wat is/doet een loverboy?</p> <p><i>Weten wat een loverboy is/doet</i></p>				
<p>52. Wat doe je als iemand (die geen familie van je is) je cadeautjes of geld geeft en zegt dat je er niets voor terug hoeft te doen? (Je bent niet jarig.)</p> <p><i>Weet dat je niet zomaar geld of cadeautjes aan kan nemen van anderen</i></p>				
<p>53. Wie kunnen slachtoffer worden van een loverboy?</p> <p>Vraag door: Kunnen alleen meisjes slachtoffer worden?</p> <p><i>Weet dat ook jongens slachtoffer kunnen worden van een loverboy</i></p>				
<p>54. Wat voor soort meisje zoekt een loverboy uit?</p> <p><i>Weet dat loverboys speciaal op zoek gaan naar meiden die extra kwetsbaar zijn. (Kenmerken zijn bijvoorbeeld meiden die thuis problemen hebben, die erg onzeker zijn over zichzelf, zich eenzaam voelen en/of een verstandelijke beperking hebben)</i></p>				
<p>55. Kun je vertellen op welke manieren loverboys in contact komen met hun slachtoffers?</p> <p><i>Weet waar een loverboy zijn slachtoffers zoekt (schoolplein, internet, instellingen...)</i></p>				
<p>Opmerkingen</p> <p><i>Noteer hier bijzonderheden of afwijkende omstandigheden.....</i></p> <p>.....</p>				

Vragenlijst
Masteronderzoek
Seksualiteit
Deel B

Persoonlijke informatie over de jongere, wordt ingevuld door de begeleider

1. Leeftijd

.....jaar

2. Geslacht

Man Vrouw

3. Etniciteit van de jongere:

- Nederlands
 Antilliaans
 Surinaams
 Marokkaans
 Turks
 Indonesisch of Moluks
 Anders, namelijk

4. Etniciteit van de vader:

- Nederlands
 Antilliaans
 Surinaams
 Marokkaans
 Turks
 Indonesisch of Moluks
 Anders, namelijk

5. Etniciteit van de moeder:

- Nederlands
 Antilliaans
 Surinaams
 Marokkaans
 Turks
 Indonesisch of Moluks
 Anders, namelijk

6. Religie:

- Geen
- Christelijk (RK/Gereformeerd/Hervormd)
- Islamitisch
- Hindoestaans
- Boeddhistisch
- Anders, namelijk.....

7. Dagbesteding:

- Verricht betaalde arbeid
- In opleiding
- Dag activiteiten centrum
- Anders, namelijk

8. IQ:

Hoogte van het IQ, uitgedrukt in een getal:

9. Eventueel gestelde diagnose(s):

☐ Autisme	☐ Borderline	☐ Niet van toepassing
☐ Reactieve hechtingsstoornis	☐ Depressie	
☐ Angststoornis	☐ ADHD	
☐ ODD	☐ Anders, namelijk	

10. Heeft de jongere seksuele voorlichting gehad?

- Ja, afgelopen jaar
- Ja, meer dan één jaar geleden
- Ja, meer dan vijf jaar geleden
- Nee

11. Van wie heeft de jongere het laatst voorlichting gekregen?

- School
- Ouders
- Begeleiding
- Anders, namelijk

12. Is de jongere bekend met seksueel misbruik in het verleden? (Zie zorg/behandelplan)

☐ Dader, éénmalig	☐ Nee
☐ Dader, meerdere malen	☐ Onbekend
☐ Slachtoffer, éénmalig	
☐ Slachtoffer, meerdere malen	

Competentielijst Seksualiteit (CLS), versie B

Deze wordt **met** de jongere samen ingevuld.

De jongere krijgt de vragen echter **niet** te zien.

Instructies voor afname van de vragenlijsten

- Vraag aan de jongere waar hij/zij wil dat de vragen aan hem/haar gesteld gaan worden.
- Zorg ervoor dat jullie tijdens het interview niet gestoord kunnen worden door anderen.
- Leg de jongere uit waarom het onderzoek wordt afgenomen en dat het heel belangrijk is dat hij/zij meewerkt. Het is belangrijk de onderstaande tekst letterlijk aan de jongere te vertellen:

'Ik vind het fijn dat je mee wilt werken aan het onderzoek. De antwoorden die je geeft zijn nooit goed of fout. Als je een vraag niet wil beantwoorden hoeft dat niet.

De informatie die je geeft, wordt gebruikt door ons, om de behandeling beter te laten aansluiten bij wat jij nodig hebt. Deze informatie komt net als anders in jouw dossier en is vertrouwelijke informatie.

De informatie die je geeft, wordt daarnaast gebruikt voor een onderzoek. Bij dit onderzoek willen we te weten komen hoeveel kennis LVB-jongeren hebben over seksualiteit. Ook willen we weten welke mening LVB-jongeren hebben over seks.

Jouw deelname aan het onderzoek is anoniem. Dat betekent dat alleen jij, je begeleiders en de orthopedagoog weten wat je geantwoord hebt, de onderzoekers zorgen ervoor dat dit zo blijft. De informatie zal in een onderzoeksverslag verwerkt worden en niemand kan zien dat jij eraan meegedaan hebt.'

Tijdens de afname van de vragenlijsten

De begeleider neemt de vragenlijst af bij de jongere. Hierbij let de begeleider op of de jongere de vraag begrijpt. Begrijpt de jongere de vraag niet, noteer dit op het formulier bij opmerkingen, onderaan de pagina.

Het is voor het onderzoek van groot belang dat *alle* vragen worden beantwoord. Een open antwoord betekent een ongeldige vragenlijst!

Afnameprocedure

De begeleider gaat samen met de jongere zitten in een ruimte waar ze niet gestoord kunnen worden. De begeleider stelt de vragen aan de jongere.

De begeleider geeft de jongere de tijd om te kunnen antwoorden. De begeleider stuurt de jongere niet richting een bepaald antwoord door het stellen van suggestieve vragen of door het geven van hints. De begeleider geeft niet antwoord voor de jongere.

Algemeen

- Als de jongere de vraag niet begrijpt, mag je dit niet verduidelijken door een voorbeeld te geven. Er mag alleen doorgevraagd worden als dit bij de vraag staat aangegeven. Bijvoorbeeld: 'kun je daar nog iets meer over vertellen'.
- Hou de vraagvolgorde van het antwoordformulier aan.

- Schrijf het gegeven antwoord in steekwoorden op de stippelijnen onder elke vraag.
- Zet tevens een kruisje in het hokje van toepassing:

Wat is het geslacht?

- man
- vrouw

Maak bij een fout geplaatst kruisje het hokje zwart en zet het kruisje in het goede vak:

Wat is het geslacht?

- man
- vrouw

Nu begint de vragenlijst Competentie Lijst Seksualiteit (CLS), versie B

Voorbeeld:

16. Hoe heten de geslachtsorganen van jongens en van meisjes?
Weten en kunnen benoemen van verschillende geslachtsorganen man/vrouw

De onderste, schuingedrukte tekst is de *competentie*, overgenomen uit de CLS. De vraag erboven is degene die u aan de jongere stelt. In **geen geval** zegt u het antwoord voor door de *competentie* voor te lezen! U noteert in deel B op de stippelijnen onder elke vraag wat de jongere antwoordt op de vraag én scoort het antwoord.

De scoring is als volgt:

- 0; geen of foutief antwoord
- 1; onvoldoende
- 2; voldoende
- 3; goed (is goed op de hoogte)

	0	1	2	3
16. Hoe heten de geslachtsorganen van jongens en van meisjes? <i>Weten en kunnen benoemen van verschillende geslachtsorganen man/vrouw</i>				
Antwoord jongere				
17. Een meisje wordt in de puberteit een vrouw, wat voor verandering zie je aan het lichaam als een meisje in de puberteit komt? <i>Weten dat een vrouw borsten krijgt, gaat menstrueren, haargroei bij oksels en vagina</i>				
Antwoord jongere				
	0	1	2	3
18. Een jongen verandert ook in de puberteit. Hoe kan je dit zien/merken aan het lichaam van een jongen/man? Welke dingen veranderen er? <i>Weten dat een man zaadlozingen krijgt, baard in de keel, haargroei op borst, benen, armen, oksels en rondom penis</i>				
Antwoord jongere				

.....				
.....				
19. Kun jij vertellen op welke manier(en) een meisje zwanger kan raken? <i>Weten hoe een meisje zwanger raakt</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
20. Waar komen baby's vandaan en hoe komen ze daar? <i>Weten hoe de ontwikkeling van eicel/zaadcel tot baby verloopt</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
21. Kan jij vertellen hoe een baby geboren wordt? Heeft dit ook een naam? <i>Weten hoe een baby geboren wordt</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
22. Weet je wat menstruatie/ongesteld zijn is? Wat gebeurt er dan in je lichaam? Waarom word je ongesteld? Wat moet je doen als je ongesteld bent? <i>Weten wat menstruatie inhoudt</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
23. Weet je wat een zaadlozing is? Weet je waarvoor een zaadlozing is/dient? <i>Weten wat een zaadlozing is</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
	0	1	2	3
24. Waaraan merk je dat een man en vrouw opgewonden zijn en het mogelijk is om seks te kunnen hebben? <i>Weten dat om seks te kunnen hebben de man een erectie moet hebben en de vrouw vochtig moet zijn</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
25. Op wie kan een meisje verliefd worden (j/m)? Op wie kan een jongen verliefd worden (j/m)? (Kun je verliefd worden op iemand van hetzelfde geslacht?) <i>Jongere weet dat je op iemand van hetzelfde geslacht kunt vallen</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
26. Als je aan zelfbevrediging wilt doen, waar is het gepast om dit te doen? Op welk moment van de dag is het gepast om dit te doen? <i>Weten waar en wanneer je aan zelfbevrediging kunt doen</i>				
Antwoord jongere				
.....				

.....				
.....				
27. Als je niet zwanger wil worden, welk(e) voorbehoedsmiddel(len) kun je dan gebruiken als vrouw zijnde? <i>Weten welke voorbehoedsmiddelen je als vrouw kunt gebruiken (Mirena- of koperspiraaltje, (prik)pil, pessarium, vrouwencondoom, sterilisatie, Organon)</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
28. Hoe kan je er voor zorgen dat je een vrouw/meisje niet zwanger maakt? Welke voorbehoedsmiddelen kan je als man gebruiken tijdens het vrijen? <i>Weten welke voorbehoedsmiddelen je als man kunt gebruiken (condoom, sterilisatie)</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
	0	1	2	3
29. Wat kan er gebeuren wanneer je niet veilig vrijt? <i>Weten dat veilig vrijen betekent: voorkomen van ongewenste zwangerschappen en SOA's (bij orale, anale seksen bij geslachtsgemeenschap, dus altijd een condoom gebruiken, ook al slikt het meisje de pil)</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
30. Zijn er verschillende soorten condooms? Zo ja, wat voor soorten heb je en waarvoor gebruik je ze? <i>Weten dat je verschillende soorten condooms hebt (condooms voor geslachtsgemeenschap, fun- en smaakjescondooms voor orale seks en extra sterke condooms voor anale seks)</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
31. Is anale seks veilig wanneer je een condoom gebruikt? Zo nee, waarom niet? <i>Weten dat anale seks altijd gevaarlijk is omdat ook een sterk condoom kan scheuren</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
32. Wat is een SOA is en welke SOA's zijn er? Hoe kun je de verschillende SOA's herkennen? Wat kan je er aan doen om een SOA's te voorkomen? Wanneer kun je een SOA oplopen? <i>Kennis van SOA's (welke heb je, hoe te herkennen, hoe te voorkomen)</i>				
Antwoord jongere				
.....				
.....				
.....				
33. Waar kun je condooms kopen en hoe doe je dit? <i>Weten waar en hoe je een condoom kunt kopen</i>				
Antwoord jongere				

					0	1	2	3
.....								
34. Waar kun je andere voorbehoedsmiddelen (naast condoms) krijgen? <i>Weten waar je andere voorbehoedsmiddelen kunt krijgen (huisarts)</i>								
Antwoord jongere								
35. Kun je uitleggen hoe je een condoom om moet doen? Kun je uitleggen hoe je een condoom af doet en weggooit? <i>Weten hoe je een condoom kunt om- en afdoen en weggooit</i>								
Antwoord jongere								
36. Waar moet je op letten wanneer je een condoom gebruikt? <i>Weten dat een condoom beperkt houdbaar is en niet werkt als deze gescheurd is.</i>								
Antwoord jongere								
37. Waarvoor is een morning-after pil? Wanneer gebruik je dit? <i>Weten dat je de morning-after pil moet slikken wanneer een condoom gescheurd is (en geen andere anticonceptie wordt gebruikt)</i>								
Antwoord jongere								
38. Weet je hoe vaak en wanneer je de anticonceptiepil moet slikken? <i>Weten hoe vaak en wanneer je de anticonceptiepil moet slikken</i>								
Antwoord jongere								
39. Als je aan de pil bent en je moet deze elke dag slikken. Wat moet je doen als je deze een keer bent vergeten? <i>Weten wat je moet doen als je de pil een keer vergeten bent</i>								
Antwoord jongere								
					0	1	2	3
40. Wanneer zou jij een condoom meenemen? In welke situatie zou je dat doen? <i>Weten in welke situatie je een condoom bij je moet hebben</i>								
Antwoord jongere								
41. Doe jij andere kleding aan als je naar school, werk of stage gaat dan wanneer je uit gaat? Zo ja, waarom doe je dit? <i>Weten in welke situatie welke kleding passend is</i>								

Antwoord jongere					
42. Wat denk je dat mensen zeggen/denken over de kleding die jij aan hebt? <i>Weten wat de kleding die je draagt oproept bij de ander</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					
43. Hoe kun je vrouwen noemen die op vrouwen vallen en hoe noem je mannen die op mannen vallen? Welke naam vind jij gepast? <i>Weten wat je wel en wat je niet kan zeggen in het openbaar zonder mensen met een andere seksuele voorkeur te beledigen</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					
44. Kun jij vertellen waar (thuis of in het openbaar) het gepast is om te zoenen, strelen, vrijen etc.? Wanneer mag je zoenen, strelen, vrijen? <i>Weten welke handelingen (zoenen, strelen, vrijen, etc.) waar en wanneer geaccepteerd worden binnen de samenleving</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					
45. Als jij vragen hebt over seks, aan wie kun die dan stellen? <i>Weten waar je met vragen over seksualiteit terecht kunt</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					

<i>Toegevoegde vragen over internetgebruik</i>	0	1	2	3	
46. Wat kan er gebeuren als je je naam, telefoonnummer, privéfilmpjes, e-mail adres op internet zet of invult op een site? <i>De jongere kent de risico's van het vrijgeven van persoonlijke gegevens en beeldmateriaal en benoemt deze als dit hem/haar gevraagd wordt</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					
47. Vertel jij altijd uit jezelf aan je ouders of begeleiding over wat je doet op internet? Wanneer vertel je iets niet/ wel? <i>De jongere praat spontaan over internetervaringen (zowel positief als negatief)</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					
48. Als iemand via bijvoorbeeld Facebook, Hyves of de chat (webcam) dingen zegt of doet die jij niet leuk vindt (seksuele opmerkingen, pesten etc.), wat kun je hieraan doen? <i>De jongere weet welke strategieën hij/zij kan gebruiken om met ongewenst online (seksueel) gedrag om te gaan en gebruikt deze ook</i>	<table border="1" style="width: 100%; height: 20px;"> <tr> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> <td style="width: 25%;"></td> </tr> </table>				
Antwoord jongere					

.....				
.....				
49. Is het slecht voor je gezondheid, school of werk als je (te) lang op internet zit? Bij hoeveel uur per dag op internet denk je dat het slecht voor je kan zijn? <i>De jongere weet dat teveel op internet niet goed voor je kan zijn. Op deze manier heeft het geen invloed op de gezondheid of (schools) presteren van de jongere</i>				
Antwoord jongere				
50. Zijn alle dingen die op internet staan waar? Controleer je of informatie die je op internet hebt gevonden klopt? Zo ja, hoe? Hoe kun je er achter komen of informatie waar of niet waar is? <i>De jongere is er zich van bewust dat niet alles wat op internet staat waar is</i>				
Antwoord jongere				
Toegevoegde vragen over loverboys	0	1	2	3
51. Wat is/doet een loverboy? <i>Weten wat een loverboy is/doet</i>				
Antwoord jongere				
52. Wat doe je als iemand (die geen familie van je is) je cadeautjes of geld geeft en zegt dat je er niets voor terug hoeft te doen? (Je bent niet jarig.) <i>Weet dat je niet zomaar geld of cadeautjes aan kan nemen van anderen</i>				
Antwoord jongere				
53. Wie kunnen slachtoffer worden van een loverboy? Vraag door: Kunnen alleen meisjes slachtoffer worden? <i>Weet dat ook jongens slachtoffer kunnen worden van een loverboy.</i>				
Antwoord jongere				
54. Wat voor soort meisje zoekt een loverboy uit? <i>Weet dat loverboys speciaal op zoek gaan naar meiden die extra kwetsbaar zijn. (Kenmerken zijn bijvoorbeeld meiden die thuis problemen hebben, die erg onzeker zijn over zichzelf, zich eenzaam voelen en/of een verstandelijke beperking hebben).</i>				
Antwoord jongere				
55. Kun je vertellen op welke manieren loverboys in contact komen met hun slachtoffers? <i>Weet waar een loverboy zijn slachtoffers zoekt. (Schoolplein, internet, instelling,...)</i>				
Antwoord jongere				

Bijlage 4

Vragenlijst meeleesversie voor de jongere

Dit is de Competentie Lijst Seksualiteit (CLS) die de jongere voor zich kan houden om mee te lezen. De begeleider heeft de invulversie en schrijft op de invulversie wat de jongere antwoordt en scoort de kennisvaardigheid.

	0	1	2	3
16. Hoe heten de geslachtsorganen van jongens en van meisjes?				
17. Een meisje wordt in de puberteit een vrouw, wat voor verandering zie je aan het lichaam als een meisje in de puberteit komt?				
18. Een jongen verandert ook in de puberteit. Hoe kan je dit zien/merken aan het lichaam van een jongen/man? Welke dingen veranderen er?				
19. Kun jij vertellen op welke manier(en) een meisje zwanger kan raken?				
20. Waar komen baby's vandaan en hoe komen ze daar?				
21. Kan jij vertellen hoe een baby geboren wordt? Heeft dit ook een naam?				
22. Weet je wat menstruatie/ongesteld zijn is? Wat gebeurt er dan in je lichaam? Waarom word je ongesteld? Wat moet je doen als je ongesteld bent?				
23. Weet je wat een zaadlozing is? Weet je waarvoor een zaadlozing is/dient?				
24. Waaraan merk je dat een man en vrouw opgewonden zijn en het mogelijk is om seks te kunnen hebben?				
25. Op wie kan een meisje verliefd worden (j/m)? Op wie kan een jongen verliefd worden (j/m)? (Kun je verliefd worden op iemand van hetzelfde geslacht?)				
26. Als je aan zelfbevrediging wilt doen, waar is het gepast om dit te doen? Op welk moment van de dag is het gepast om dit te doen?				
27. Als je niet zwanger wil worden, welk(e) voorbehoedsmiddel(len) kun je dan gebruiken als vrouw zijnde?				
28. Hoe kan je er voor zorgen dat je een vrouw/meisje niet zwanger maakt? Welke voorbehoedsmiddelen kan je als man gebruiken tijdens het vrijen?				
29. Wat kan er gebeuren wanneer je niet veilig vrijt?				
30. Zijn er verschillende soorten condooms? Zo ja, wat voor soorten heb je en waarvoor gebruik je ze?				
31. Is anale seks veilig wanneer je een condoom gebruikt? Zo nee, waarom niet?				
32. Wat is een SOA is en welke SOA's zijn er? Hoe kun je de verschillende SOA's herkennen? Wat kan je er aan doen om een SOA's te voorkomen? Wanneer kun je een SOA oplopen?				
33. Waar kun je condooms kopen en hoe doe je dit?				
34. Waar kun je andere voorbehoedsmiddelen (naast condooms) krijgen?				
35. Kun je uitleggen hoe je een condoom om moet doen? Kun je uitleggen hoe je een condoom af doet en weggooit?				
36. Waar moet je op letten wanneer je een condoom gebruikt?				
37. Waarvoor is een morning-after pil? Wanneer gebruik je dit?				

	0	1	2	3
38. Weet je hoe vaak en wanneer je de anticonceptiepil moet slikken?				
39. Als je aan de pil bent en je moet deze elke dag slikken. Wat moet je doen als je deze een keer bent vergeten?				
40. Wanneer zou jij een condoom meenemen? In welke situatie zou je dat doen?				
41. Doe jij andere kleding aan als je naar school, werk of stage gaat dan wanneer je uit gaat? Zo ja, waarom doe je dit?				
42. Wat denk je dat mensen zeggen/denken over de kleding die jij aan hebt?				
43. Hoe kun je vrouwen noemen die op vrouwen vallen en hoe noem je mannen die op mannen vallen? Welke naam vind jij gepast?				
44. Kun jij vertellen waar (thuis of in het openbaar) het gepast is om te zoenen, strelen, vrijen etc.? Wanneer mag je zoenen, strelen, vrijen?				
45. Als jij vragen hebt over seks, aan wie kun die dan stellen?				
<i>Toegevoegde vragen over internetgebruik</i>	0	1	2	3
46. Wat kan er gebeuren als je je naam, telefoonnummer, privéfilmpjes, e-mail adres op internet zet of invult op een site?				
47. Vertel jij altijd uit jezelf aan je ouders of begeleiding over wat je doet op internet? Wanneer vertel je iets niet/ wel?				
48. Als iemand via bijvoorbeeld Facebook, Hyves of de chat (webcam) dingen zegt of doet die jij niet leuk vindt (seksuele opmerkingen, pesten etc.), wat kun je hieraan doen?				
49. Is het slecht voor je gezondheid, school of werk als je (te) lang op internet zit? Bij hoeveel uur per dag op internet denk je dat het slecht voor je kan zijn?				
50. Zijn alle dingen die op internet staan waar? Controleer je of informatie die je op internet hebt gevonden klopt? Zo ja, hoe? Hoe kun je er achter komen of informatie waar of niet waar is?				
<i>Toegevoegde vragen over loverboys</i>	0	1	2	3
51. Wat is/doet een loverboy?				
52. Wat doe je als iemand (die geen familie van je is) je cadeautjes of geld geeft en zegt dat je er niets voor terug hoeft te doen? (Je bent niet jarig.)				
53. Wie kunnen slachtoffer worden van een loverboy?				
54. Wat voor soort meisje zoekt een loverboy uit?				
55. Kun je vertellen op welke manieren loverboys in contact komen met hun slachtoffers?				